

42382

T.C.

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

TARİH BÖLÜMÜ YAKINÇAĞ TARİHİ Anabilim Dalı

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN İSKAN SİYASETİ VE
KONAR-GÖÇER AŞİRETLERİN YERLEŞTİRİLMESİ
(1840-1876)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Celal ERDÖNMEZ

Danışman

Yrd.Doç.Dr. Nedim İPEK

Samsun

Temmuz - 1995

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

İşbu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Bölümü
Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ
olarak kabul edilmiştir.

Başkan ..Yrd.Doç.Dr..Nedime İPEK...*[Signature]*...

ÜyeProf.Dr.:D.A.Hakkı...*[Signature]*...

Üye ...M.Emir...*[Signature]*.....

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine
ait olduğunu onaylarım.

[Signature]
20.10.1999
Enstitü Müdürü
Prof.Dr. Ahmet...*[Signature]*

İÇİNDEKİLER

BNSÖZ.....	III
KISALTMALAR.....	IV
STRİS.....	1

I. BÖLÜM

OSMANLI CEMİYETİNİN SOSYAL
YAPISI ve AŞİRETLERİN DURUMU

A) Osmanlı Cemiyetinin Sosyal Yapısı.....	13
1. Askerî Sınıf.....	13
2. Reâyâ.....	14
a) Şehirliler.....	14
b) Köylüler.....	16
c) Konar-göçerler.....	17
B) Konar-göçerlerin Sosyal Durumları ve Hukukî Nizâmları..	18
1. İctimâî Durumları.....	20
2. İktisâdî Durumları.....	22
3. Hukukî Nizâmları.....	23
4. Vergî Nizâmları.....	26
C) XIX. Yüzyılda Konar-göçerlerin Coğrafi Dağılışı.....	29

II. BÖLÜM

KONAR-GÖÇERLERİN YERLEŞTİRİLME SEBEPLERİ

A) Savaşlar Sebebiyle Ortaya Çıkan İktisâdî Buhranlar ve Devlet'in Hazineye Gelir Kaynakları Elde Etme Çabası....	34
B) Aşiretlerin Eşkiyalık Hareketleri ve Devlet'in Anadolu'da Asayişî Sağlama Kararlılığı.....	41
C) Asker İhtiyacını Karşılama Arzusu.....	56
D) Sınır Boylarındaki Aşiretler ve Sınır Güvenliğini Temin Etmek İsteği.....	61

II

III.BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN İSKAN SİYASETİ

A) Göçmenlerin Yerleştirilmesi.....	71
B) Konar-göçerlerin Yerleştirilmesi.....	76
1. Konar-göçerlerin Terkedilmiş Bölgelere Yerleş- tirilmesi.....	81
2. Yerlerini Terkeden Ahalinin Eski Yerlerine Yerleştirilmesi.....	82
3. Kışlak ve Yaylaklara Yerleşim.....	87
4. Konar-göçerlerin Yerleştirildiği Bölgeler.....	89
SONUÇ.....	101
BİBLİYOGRAFYA.....	104

ÖNSÖZ

Osmanlı Tarihinin bir bütün olarak anlaşılabilmesi için Siyâsi olayların yanında ictimâî konuların da incelenmesi, yani İmparatorluğun siyâsetine doğrudan tesir eden sosyal, iktisadî ve hukukî meselelerin aydınlatılması gerekmektedir. Çünkü devletlerin siyasi gücünün, sahip oldukları nüfusun yapısına ve bu yapının devlet tarafından, bir yandan refahının teminine çalışırken bir yandan da azami ölçüde ekonomiye kaydırılıp faydalanılmasına bağlı olduğu bilinmektedir. Osmanlı İmparatorluğunun nüfus potansiyelini en iyi şekilde idare ettiği ve azami ölçüde faydalandığı iskân faaliyetlerinden de anlaşılmaktadır. Söz konusu iskân faaliyetlerine konu olan konar-göçer aşiretlerin Osmanlı ekonomisindeki ve idari yapısındaki yerinin tesbit edilmesi gerekmektedir. XIX. yüzyıldaki iskân politikasının ve bu konudaki teşebbüslerin incelenmesiyle konu daha da açıklığa kavuşacaktır.

Çalışmamızda XIX. yüzyıl iskân siyasetinde önemli bir rol oynayan konar göçer aşiretlerin ictimâî, iktisadî, hukukî ve vergi durumları ile nizâmlarının yanı sıra İmparatorluğun bu yüzyılda karşı karşıya kaldığı iskân meselesinin ortaya çıkma sebepleri ile devletin iç durumuna da kısaca temas ettik. Bu yüzyılda iskân siyasetinin hedefi, bir yandan kaybedilen topraklardan muhaceret eden göçmenlerin ve diğer yandan da

IV

II

henüz iskân edilememiş konar-göçer aşiretlerin Anadolu'da uygun yerlerde yerleştirilmesidir. Bununla biryandan da yeni asker ve vergi kaynakları teminine çalışılmıştır.

Çalışmamızın ana kaynağını Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan İrade Tasnifinin Dahiliye, Hariciye ve Meclis-i Vâlâ bölümlerinde konuyla ilgili tesbit ettiğimiz vesikalar oluşturmaktadır. Ayrıca konu ile ilgili muhtelif yayınlar da taranarak mesele aydınlatılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın eksiklikleri tamamen şahsıma aittir.

Tez çalışmam esnasında yardımını esirgemeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Nedim İpek'e teşekkür ederim.

Celâl ERDÖNMEZ
SAMSUN 1995

V

KISALTMALAR

age.....	adı geçen eser
agm	adı geçen makale
bkz.....	bakınız
BOA.....	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.....	Cilt
DTCFD.....	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
İA.....	İslam Ansiklopedisi
İFM.....	İktisat Fakültesi Mecmuası
No.....	Numara
s.....	Sahife
TD.....	Tarih Dergisi
TED.....	Tarih Enstitüsü Dergisi
TM.....	Türkiyat Mecmuası

GİRİŞ

İskân, en geniş mânâsıyla bir beşeri yerleşmedir. Mevsimlerin seyrine uyarak yer değiştiren, yazın yaylaya çıkan, kışın ovaya kışlığa inen yarı göçebe grupların bir müddet için yerleşmeleri meskûn insanların oturdukları münferid mesken, çiftlik, köy, kasaba ve şehir, geçici veya devamlı toplu veya dağınık küçük veya büyük bütün yerleşmeler, iskân olayı olarak telâkki edilmektedir¹.

"İskân, devletlerin ekonomik ve idari meseleleri ile yakından ilgili olması yanında, toplumu da büyük oranda alâkadar eder. Çeşitli milletlere mensup gruplardan teşekkül etmiş bir toplumda merkezi idarenin kuvveti, takip edeceği plânlı bir iskân politikasına bağlıdır. Aynı şekilde nüfusun ekonomiye kaydırılması meselesi de iskân politikasının şekliyle ilgilidir. Bu sebeple iskân, çeşitli şekilleri bünyesinde taşıdığı gibi², metod bakımından da değişik usuller dahilinde yürütülmüştür".

Osmanlı İmparatorluğu, kuruluş, genişleme, duraklama ve gerileme devirlerinde siyasi, iktisâdi ve

1. Yusuf Halaçoğlu, XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyâseti ve Aşiretlerin yerleştirilmesi, Ankara 1991, s.1. (bundan sonra iskân siyaseti olarak geçecek)
2. Bunlar münferid mesken, münferid çiftlik, mandıra, ağıl, oba, kom, tol, divan, mezra, mahalle, köy, kasaba ve şehir terimleri ile ifade edilen şekillerdir. Daha geniş bilgi için bkz. Ali Tanoğlu, "İskân Coğrafyası, esas fikirler problemler ve metod", TM XI, (İstanbul, 1954), s.3-15.

ictimâî vaziyetin değişmesine bağlı olarak iskân politikasında da farklı şekilde hareket etmiştir. Bilhassa ilk devirlerde yeni toprakların elde edilmesiyle, konar göçer aşiretlerin bu yeni topraklara yerleştirilmesi şeklinde dışa dönük bir iskân siyâseti izlemiştir. İmparatorluğun dinâmizmini ve etrafa yayılma durumunu kaybetmesinden sonra, bir iç iskân unsuru olarak ortaya çıkan konar-göçerlerin ve çeşitli sebeplerle yerlerini terkeden ahalinin boş ve harap sahalara iskân edilerek buraların ziraate açılması düşüncesi hakim olmuştur. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru kaybedilen topraklardan kaçan ahalinin iskânı meselesi de ayrı bir gaile olarak devleti meşgul etmiştir. Yerleşik ahaliyi korumak maksadiyle göçebe gruplar üzerindeki devlet baskısı da konar-göçerlerin kendiliğinden yerleşmesini sağlamıştır. Şekavet hareketlerine karşı yolların emniyetini sağlamak amacı ile, derbent tesisleri yeniden imâr edilerek çevreleri bir kasaba veya köy şeklinde bir iskân mahalli olarak kullanılmıştır³.

XIX. yüzyıldan itibaren ise bir taraftan bir derebeyi şeklinde aile grupları ve aşiretlerin iskânı meselesi için çalışmalar yapılırken⁴ diğer taraftan, artık tamamen içe doğru başlayan muhacir akını ile meşgul olmak durumu ortaya çıkmıştır⁵.

³. Y. Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s.2

⁴. Bu konuda bir örnek olarak bkz. Y. Halaçoğlu, *Fırka-i Islâhiye ve Yapmış Olduğu İskân* TD, sayı.27, İstanbul 1973. s.1-20

⁵. Y. Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s.2

Osmanlıların takip ettikleri umumî iskân politikasını ana hatları ile belirttikten sonra mese-
lenin daha iyi açıklanabilmesi için kuruluş devrinden
itibaren izlenen iskân politikaları üzerinde ayrı ayrı
durmak gerekmektedir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinde yayılışı ve
yerleşmesini açıklayan tarihi gerçeklerden biri, bunun
bilhassa ekonomik-demografik bir baskı neticesi olduğu
ve yoğun bir göç ve iskân hareketi ile birlikte yürü-
düğüdür⁶.

Kuruluş döneminde Osmanlıların Rumeli'de baş-
lıca hedefi buraları fethetmek ve yerleşmektir. Bu
amaçla derhal ve sürâtle Anadolu'dan Rumeliye sürgün
yoluyla nüfus geçirip şuurulu ve sistemli bir iskân si-
yasetinin tatbikine başlandı⁷.

Türklerin Rumeli topraklarına girişi ile
kuvvetli bir iskân, ihtiyarî veya mecburî bir muhaceret
hareketinin başladığı bilinmektedir. Bu yönüyle Osmanlı
fetihlerinin geçici bir macerâ veya çapul hareketi de-
ğil, kesin bir yerleşme ve bu toprakları yurt tutma ga-
yesini hedeflediği aşikârdır. Dolayısı ile Balkanlar'ın
fethi sırasında, buradaki bazı muayyen bölgeler kesif
bir göç ve iskân hareketine sahne olmuş, kurulan veya
geliştirilen iskân birimleri ile boşalmış topraklar

⁶. M.Hüdaî Şentürk, Osmanlı Devletinin Kuruluş Devrinde
Rumeli'de Uyguladığı İskân Siyâseti ve Neticeleri",
Bulleten, LVII/218, Ankara 1993, s.89.

⁷. M.Hüdaî Şentürk, **agm**, s.91.

şenlenmiş ve işlenmeye başlamıştır⁸.

Osmanlıların, daha ilk zamanlarda fethettikleri memleketlerde yerleşip kalmak ve bu maksatla ellerinde mevcut olması lâzım gelen bol insan malzemesini oralarda iskân ederek bir yurt haline getirmek arzuları yüzünden münasebette buldukları komşu memleketlerle akdettikleri anlaşmalarda bazan, muhacir yerleştirmek veya yerleştirmemek kayıt ve şartları, çetin bir pazarlık konusu teşkil ediyordu⁹.

Kuruluş devrinde birçok tarikata mensup idealist dervişlerin önderliğinde başlayan ilk iskân hareketiyle birlikte muhtelif yerlerde vakıf ve müstakil derbend tesisleri kurup buralara "sürgün" politikası ile ahali yerleştirmek suretiyle özetlenebilen bir iskân politikası takip edilmiştir¹⁰.

Rumelinin iskânı işinde, geniş ve verimli topraklar bulmak için kendiliğinden göç eden, askerlik ve sair vazifelerle gidip de, sınır boylarında yerleşip kalan Anadolu halkının, dağ başlarında yer bulan ve toprağı açıp işleyen bir tip muhacirlerin öncüsü ve mü-

⁸. Feridun M. Emecen, "XV. Asırda Balkanların Kuzeydoğu Kesiminde İskân Tipleri ve Özellikleri Hakkında Bazı Notlar" V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler, İstanbul 1989, s.543. Ayrıca bkz. Münir Aktepe "Osmanlıların Rumeli'de ilk fethettikleri Cimbi Kalesi"TD, Sayı.2 İstanbul.1950; s.283-308; M. Tayyib Gökbilgin, Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihan, İstanbul, 1957; Münir Aktepe, "XIV ve XVI. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dair", TM, X, (İstanbul 1953), s.304-307.

⁹. M.Hüdai Şentürk, agm. s.92.

¹⁰. Yusuf Halaçoğlu, İskân Siyaseti, s.3.

messili kabul edilen ve Gâziyân-ı Rûm, Ahiyân-ı Rûm, Abdalân-ı Rûm, Bacıyân-ı Rûm, Alp-erenler ve Horasan Erenleri tabir olunan dervişlerin rolü oldukça mühimdir¹¹.

Rumelinin muhtelif yerlerinde meskûn dervişler buldukları yerleri imar etmişlerdir. Faaliyet merkezi olarak tekke ve zaviyeler inşa etmişler, buraların etrafında cami, medrese, imâret, hamam vs. gibi mâmurelerde Türk köylerinin doğmasına zemin hazırlamışlardır¹².

Kuruluş devrinden itibaren, fethedilen yerlerde tatbik edilen iskân ve kolonizasyonların meydana getirmiş olduğu yoğun nüfus hareketleri birçok yeni kasaba ve şehirlerin doğması ile sonuçlanmıştır¹³.

Fütühât genişledikçe ve devletin idâri sistemi yeni ve sağlam kâidelere oturtuldukça, sürgün ve iskân usûlünde de buna eşdeğer bazı yeni esaslar tayin ve tesbit edilmiştir. Buna göre meselâ, bazı köy ve kasabalardan -büyüklüğüne göre- her on haneden bir veya iki hane olmak üzere sürgün çıkarmak mecburiyeti getirilmiştir¹⁴.

Rumelideki ilk fetihleri müteâkip, Anadolu'dan sevkedilen muhâcirlerin daha ziyâde şehir ve

¹¹. Fuad Köprülü, Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, Ankara 1991, s.84-102

¹². M. Hüdai Şentürk, agm, s.97

¹³. M. Hüdai Şentürk, agm, s.92

¹⁴. Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskân Teşebbüsü İstanbul, 1963, s.28 (bundan sonra iskân teşebbüsü olarak geçecek)

kasabalarla sâhil bölgelerinde iskân edilmesine önem verilmiştir. Bu şekilde vuku bulan kolonizasyona genellikle Anadolu'daki şehir ve kasabalarda yaşayan ve yerleşik hayata alışmış ahali geniş ölçüde iştirâk etmiştir. Bu suretle kıyı bölgelerinin, buralara iskân edilen müslüman nüfus vasıtası ile herhangi bir düşman tecavüzüne karşı tahkim ve kontrol altına alınabileceği, şehir ve kasabalarda tatbik edilen iskânla da, islamiyetin ve Osmanlılığın şehir hayatı yoluyla yayılabileceği düşünülmekte idi¹⁵.

Büyük târihi yollar ile ticârî ve stratejik bölgelerdeki şehirlere de, sistemli bir şekilde müslüman halk yerleştirmek sûretiyle büyük kültür merkezlerinde ekseriyetin teminine çalışılmıştır¹⁶.

Kuruluş devrinde Rumeli'ye yapılan sürgün ve iskânların, yalnız batıya doğru uzanan tarihî yollar ve vâdiler istikametinde değil, kuzeyde Tuna hudutlarını tutmak ve Kırım'la emniyetli bir temas ve münasebet vücuda getirmek için doğu ve kuzey Bulgaristan'da da yapılmış olduğu tahrir defterlerinden anlaşılmaktadır¹⁷. Buralara yerleştirilen Türk göçmenlerden âvâ-
rız-ı divâniyye" tabir olunan örfî tekâlifden ve fevkalâde zamanlara mahsus vergiler alınmayacaktır. Sür-

¹⁵. M.Hüdai Şentürk, *agm*, s.99 ayrıca bkz. Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı Döneminde Kıbrısta iskân Siyaseti", *Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, Gazi Magosa 1991, s.57-63.

¹⁶. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve Kolonizasyon Metodu olarak Vakıflar ve Temlikler" *VD*, II, (Ankara 1942), s.279-386.

¹⁷. M.Hüdai Şentürk, *agm*, s.99.

gün edilen muhacirlere iyi davranılmakla onları yeni muhitin şartlarına alıştırmak, sürüldükleri yerlerde kökleştirmek maksat ve siyaseti güdülmüştür¹⁸.

Anadolu'da huzursuzluk çıkaran bazı kâbile ve aşiretler de "cezâen sürmek" usulüyle Rumeli'ye gönderilmiştir. Bu tür iskân ve kolonizasyon ile Anadoludaki sosyal ve ekonomik çatışmalar önlenmiştir. Öte yandan Rumeli'de de yoğun bir müslüman Türk kitlesinin mevcudiyeti sağlanmıştır¹⁹. Rumeli ve Balkanlarda bu şekilde göçüp yerleşen müslüman Türk unsurlar, sonradan Evlâd-ı Fâtiyhân adı verilen Rumeli yörük ve müsellemlerini teşkil etmişlerdir²⁰.

Zarûri ve ihtiyârî olarak uygulanan bu sürgün ve iskânlar, sadece devletin gelirini artırmak gayesiyle yapılmamıştır. Belki bundan ziyâde, yeni fethedilen harap bir memleketi "şenlendirmek" askerî sevkiyâtı ve erzâk tedarikini kolaylaştıracak şekilde yollar ve hudutlar boyunca köyler ve kasabalar kurarak nakliyat ve sayahâti teşkilâtlandırmak ve nihayet yabancı bir memlekette diğer gayrimüslim unsurlar arasına yerleştirecek müslüman ahâli ile siyâsî ve askerî emniyeti sağlamak gayesine mâtuftu²¹.

¹⁸. M. Hüdayî Şentürk, *agm*, s.100

¹⁹. M. Hüdayî Şentürk, *agm*, s.100

²⁰. M. Hüdayî Şentürk, *agm*, s.100, bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. M. Tayyib Gökbiçgin, *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fâtiyhân*, İstanbul, 1957

²¹. Ö. Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler İFM, XIII/1-4, İstanbul 1952, s.56.

Kuruluş devrinde sadece Anadolu'dan Rumeli'ye göçmen gönderilmemiş; yeni fethedilen memleketler halından bir kısım Hristiyan ahali de Rumeli'den Anadolu'ya göçürülmek suretiyle ters istikâmette bir nâkil ve iskân hareketine önem verilmiştir²².

Osmanlıların diğer sistemli bir iskân metodu da, derbend ve geçitlerde tatbik edilmiş olanıdır. Derbendci ve köprücü tayin edilmiş bulunanlar gördükleri hizmetler karşılığında tekâlif-i örfiyye ve avâriz-ı divâniyeden muaf tutulmuşlardı²³.

Derbend mahallelerinin emniyet gibi avantaja sahip olması, diğer bazı kimselerin gelip yerleşmeleri için bazı bölgelerde en büyük teşvik oluyordu. Her derbend mahalli, müstakbel bir iskân topluluğunun daimi olarak oturacağı bir yer olacağından derbendcilerin ikametleri ve ziraat yapıp geçimlerini sağlayabilmeleri için, kendilerine muayyen miktarda arazi dağıtılmaktaydı²⁴.

Genel olarak kuruluş ve genişleme devrinin ardından, XVI. yüzyıl sonlarından itibaren imparatorluğun bünyesi dinâmizmini ve etrafa yayılma durumunu kaybetmeğe, statik bir hâl almaya başlayınca, dışa dönük olarak telâkki ettiğimiz iskân politikası da yerini yavaş yavaş bir iç iskân politikasına terketmeğe başla-

²². H. Şentürk, *agm*, s.106.

²³. Cengiz Orhonlu, *İskân Teşebbüsü*, s.29

²⁴. Cengiz Orhonlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı" İstanbul, 1967, s.107

mıştır²⁵.

XVI. yüzyıl sonlarından itibaren başlayan, XVII ve XVIII. yüzyıllarda devlet için büyük problem haline alan iç karışıklıklar ve yapılan uzun savaşların ortaya çıkardığı iktisâdî buhranın çeşitli halk kütleleri üzerinde meydana getirdiği baskı, onların yerlerini terkederek kendileri için daha uygun alanlara göç etmelerine ve birçok meskûn yerin harap olmasına sebep olmuştur. Bu ise ekonomisi ziraate dayanan devletin, zirâî gelirinin azalması demektir. Osmanlı imparatorluğunda XVII. yüzyılda başlayan ve XVIII. yüzyılda da iskân siyâseti olarak yürütülen "harap ve sahipsiz yerlere oymakların yerleştirilerek yeniden ziraate açılması şekli, bu siyâsetin esasını teşkil eder²⁶.

"İçe dönük iskân şeklinde önemli bir durum da Rumeli'de uğranılan bozgunların ve gerilemelerin sonucunda, devletin zâhire anbarı olarak telâkki edilen bazı bölgelerin elden çıkması veya harap olması memleketin geleceği hakkında endişeler doğurmuş, neticede Anadolu'da bazı zirâî reformların yapılması kararlaştırılmıştır. Ziraatin geliştirilmesi için aranan çarelerin başında da o zamana kadar göçebe dolaşan aşiretlere kolaylıklar göstermek suretiyle yerleşik olmalarını sağlamak gelmektedir".

"XVII. yüzyılda uzun süren savaşlar dolayısı ile Anadolu'da iktisâdî ve adli nizam bozulmuş; eşkiya-

²⁵. Yusuf Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s.4

²⁶. Yusuf Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s.5

lık hareketleri ortaya çıkmıştır. Halk yerlerini terk etmek zorunda kalmıştır. Devletin gelir miktarı azalmış; yeni vergiler ihdas edilmiştir. Bu da ahalinin başka yerlere göç etmesine sebep olmuştur²⁷.

XVIII. yüzyılda derbent tesisleri yeniden iskân vasıtası olarak kullanılmıştır. Derbendler etrafında başıboş reaya iskân edilmiştir.

Emirleri dinlemeyerek şekavet hareketlerinde bulunan ve birçok kimsenin yerlerini terketmesine yol açan gruplar sürgün mahallerine gönderilmiştir. Böylece iskân olunan veya olunacak ahaliye kolaylık temini düşünülmüştür. Eşkiya grupları büyük bir inat ve ısrarla takip edilerek baskı altına alınmıştır. Konar göçerler bu baskılar karşısında yerleşik ahaliye nazaran ekonomik bakımdan daha zor duruma düşmüş, bu da onları kendiliğinden yerleşmeye zorlamıştır.

Konar göçerlerin yaylak ve kışlakları arasında, yerleşik ahaliye çeşitli şekilde zarar vermeleri, onların iskânı için teşebbüse geçilmesine yol açmıştır. Bu şekilde aşiretlerin bir kısmı yaylak ve kışlaklarına iskân edilmiştir²⁸.

XIX. yüzyılda genel olarak, toplu bir iskân siyâseti yerine, bölgelere hitap eden ve oraların ıslahını da amaçlayan bir yol takip edilmiştir. Tanzimat'la birlikte başlayan iskân hareketleri daha dikkatli bir

²⁷. Yusuf Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s.5

²⁸. Yusuf Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s.7

şekilde yürütülmeye başlanmıştır. Bu sırada aşiret reislerine buldukları eyâlet valisi tarafından birer mühür verilerek, aşiret mensubu hiçbir şahsın izinsiz olarak başka bir yere gitmemesi sağlandı. Ayrıca, eyalet müşirlerinin nezâreti altında olmak üzere aşiretler müstakil muhassılık haline getirilmiştir. Bu devirde yapılan yeniliklerden biri de, daha önce başarısızlığa uğranılmasında büyük etkisi olan yaylak-kışlak meselesinin bir nizama bağlanmış olmasıdır. 1842'de alınan bir kararla, aşiretlerin buldukları kaza ve sancak topraklarından dışarı yaylak ve kışlağa gitmeleri önlenmiştir. Bu sayede ordu için de yeni ve taze kuvvet kaynağı teşkil edilmiş olmaktadır. İskâna muhalefet edenlere kuvvet kullanılması öngörülmüş, yerleşecek olanlara ise köyler tesis etmeleri ve ziraat ile meşgul olmaları şartı ile toprak tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu şekilde olmak üzere Yeni-İl, Rişvan, Reyhanlı ve Afşar gibi aşiretler, Ankara, Sivas, Kayseri ve Konya Sancakları dahilinde yerleştirilmişlerdir²⁹.

XIX.yüzyılın ikinci yarısına kadar umumiyetle Anadolu içinde bulunan aşiretlerin iskânı ile uğraşılmıştır. Yüzyılın ikinci yarısı içinde ise konar-göçerlerin iskân faaliyeti yanında ikinci bir grubun iskân edilmesi meselesi ile karşılaşmıştır. Bu da Kırım,

²⁹. Y. Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s.7

Kafkasya ve Rumeli'nin³⁰ elden çıkması ile buralardan Anadolu'ya gelen muhacirlerin iskânı meselesidir.

Muhacirlerin iskânı ve onların çeşitli meseleleriyle meşgul olmak üzere 1860 yılında "İskân-ı Muhâcirin Komisyonu" teşkil edilmiştir. Sonradan ise İstanbul'da kurulan bu teşkilatın paralelinde, her vilâyette birer müdürlük tesis edilmiştir. Daha sonradan bu komisyon yeniden teşkilatlandırılarak aşiretlerin iskân vazifesini de üstlenmiştir³¹.

1840-1876 yılları arasında Anadolu'ya gelen göçmenlerin iskân faaliyetleri daha önce yapılan ilmi çalışmaların konusunu teşkil etmesi sebebiyle biz çalışmamızda 1840-1876 yılları arasında konar-göçer aşiretlerin yerleştirilme faaliyetlerini inceleyeceğiz.

³⁰. Bu konuda bkz. Nedim İpek, Rumeliden Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890) Ankara, 1994, Abdullah Saydam, "Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876), Ondokuz Mayıs Üniversitesi S. B. E. Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun 1992 ve Süleyman Erkan, Kırım, Kafkasya ve Doğu Anadolu Göçleri (1878-1908), "OMÜ, SBE. Tar. Anabilim dalı Basılmamış Doktora Tezi, Samsun, 1993.

³¹. Yusuf Halaçoğlu, İskân Siyaseti, s.9; A. Cevat Eren, Türkiye'de, Göç ve Göçmen Meseleleri, İstanbul, 1966, s.54-61
Ayrıca bkz. Nedim İpek, Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890) Ankara, 1994, s.68-77

I.BÖLÜM

OSMANLI CEMİYETİNİN SOSYAL YAPISI ve AŞİRETLERİN DURUMU

A) Osmanlı Cemiyetinin Sosyal Yapısı

Osmanlı Devletinde cemiyet iki ana başlık altında ele alınabilir. Bunlardan birincisi Askerî adı altında toplanan ve görevleri dolayısı ile vergilerden muaf olan kısımdır. ikincisi ise şehirliler, köylüler ve göçebe aşiretlerin meydana getirdiği reâya denilen ve asıl vergi mükellefi olan guruptur¹. Buna, aslında reâyadan olup da padişah beratiyle bir kısım vergilerden muaf tutulan ve askerî ile raiyyet arasında "muaf ve müselleme reâya²" adı ile anılan bir bakıma serbest bir zümre de eklenebilir. Osmanlı toplumundaki bu sınıflaşma, tâbi oldukları görevleri dolayısı ile olup, bütün kanun ve nizâmlar, sınıfların hukukî yapısına paralel bir biçimde ele alınmıştır. Osmanlı toplumu Avrupa'dan farklı olarak sınıflar arasında aşılmaz duvarlarla birbirinden ayrılmamış, padişah beratiyle askerî sınıftan bir kişi reâyaya dahil olurken, reâyadan herhangi bir kimse de beratla askerî statü kazanabilmiştir³.

1. Askerî sınıf: Osmanlı Devletinde idarî sisteme bağlı olarak hem askerlik hizmeti yapanlar, hem

1. Yusuf Halaçoğlu, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı, Ankara, 1991, s.91. (bundan sonra sosyal yapı olarak geçecek)
2. Halil İnalcık, "Osmanlılarda Raiyyet Rûsûmu", Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi, İstanbul 1993, s.52 (bundan sonra Raiyyet Rûsûmu olarak geçecek)
3. Halil İnalcık, "Raiyyet Rûsûmu", s.50. Bu konu için bkz. Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisâdî ve İstimaî Tarihi (1453-1559), c.2, İstanbul 1995 s.80-90

de memur statüsünde bulunanlar bu sınıfı teşkil etmektedirler. Bu sınıftan gerçek anlamda askerlik hizmeti yapanlar, hizmetleri karşılığında devletten yıllık olarak bir yerin veya köyün gelirini kendileri adına toplama yetkisine sahiptiler. Bu türden ücret alanlar timar erbabı olarak bilinen timarlı sipâhiler sancak beyileri, beylerbeyileri, vezirler ve Enderun ağaları gibi yüksek rütbeli devlet memurlarıydı. Bunlar umumi-yetle ümerâ olarak adlandırılırlardı. Vazifelerinin bitmesi halinde raiyyet sınıfına dahil olurlardı⁴.

2. Reâyâ: Vergi veren şehir, kasaba ve köy ahalisi ile konar-göçer tabir edilen göçebe aşiretler bu gruba dahil edilir. Bu guruplardan herhangi biri devlet tarafından bazı vergilerden muaf tutularak askerlikle vâzifelendirildiklerinde vazifeleri devamınca râiyyet statüleri sona erer, askeri hükmü bitiminde de yeniden raiyyet olurlardı⁵. Reâyâ olarak sınıflandırılmalarına rağmen bu gurupların iktisâdî bakımdan birbirinden farklı yapı özelliklere sahip olmaları yüzünden ayrı ayrı ele alınmaları gerekmektedir.

a) Şehirliler

Osmanlılarda reâyâ, Raiyyet rûsumu adı verilen çift, bennâk ve mücerred resimlerini, gayri müs-lim olanlar çizye ve ispençeyi, devletin olağanüstü bir durum karşısında yüklediği avarız-ı divâniyye ve öşr

⁴. Halil İnalcık, "Raiyyet Rûsumu", s.50.

⁵. Halil İnalcık, "Raiyyet Rûsumu", s.50

gibi vergileri vermek durumundaydı⁶. Buna karşılık Osmanlı şehir ve kasabalarında yaşayan halk, ziraat ile meşgul olmadıkları ve şehirlerin büyük bir iktisadî ve sosyal birliğin merkezi olması dolayısı ile devlet tarafından daha farklı biçimde vergilendirilmiştir. Şehir ahalişi genellikle ticaret, endüstri ve benzeri işler yapan, geçimini ve kazancını bu gibi işlerden sağlayan kimselerden teşekkül etmekteydi. Genelde esnaf olarak adlandırılan bu gibiler, devlet ekonomisine, pazarlarda sattıkları mallar dolayısı ile verdikleri vergilerle katkıda bulunmuşlardır. Buna bağlı olarak da "lonca"⁷ adıyla meydana getirdikleri teşkilâtlar sayesinde idârede söz sahibi olmuşlardı. Özellikle şehirlerdeki esnaf teşkilâtları tarafından mal standardının temini ve tüketiciyi koruma düşüncesi, iktisadî hayatın canlanmasına ve toplum düzeninin teminine yardımcı olmuştur⁸.

Osmanlı Devleti'nde köy ve kasaba halkı istedikleri gibi yerlerini terkederek başka yerlere gidemezlerdi. Bunun için iskân kanunu çıkarılmış ve kanun çerçevesinde yerlerini terkedenlere çeşitli cezai müeyyide uygulanmıştır. Buna rağmen bazı sosyal hadiseler (eşkiyalık, isyân vs.) özellikle köy ahâlisinin emni-

⁶. Halil İnalçık, "Raiyyet Rûsûmu", s.52

⁷. Lonca için bkz. Rifat Özdemir, "Ankara Esnaf Teşkilatı, (1785-1840)"**Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**", s.1.(Samsun 1986), sayfa:156-182; ayrıca bkz. Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi (1453-1559)** c.2, İstanbul 1995 s.17-24-145 ve...

⁸. Yusuf Halaçoğlu, **Sosyal Yapı**, s.93

yetlerini sağlamak maksadiyle daha büyük yerleşim yerlerine göçmelerine sebep olmuştur⁹.

b) Köylüler

Şehir halkından ayrı olarak diğer bir üretici sınıf da köylüler yani çiftçilerdi. İmparatorluğun ekonomik yapısı ziraate dayandığından, bu işle meşgul köylülerin devlet açısından ne kadar önemli olduğu aşikârdır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemindeki genel yapısı, Osmanlı toplumunun diğer bir unsuru olan konar-göçerleri ziraat sahalarında küçük çapta tarımla uğraşmaya zorlarken, bir yandan da onların köyler kurarak yerleşik vaziyete geçmelerine zemin hazırlamıştır. Zira Rumeli'de fütuhatin genişlemesiyle, Anadolu'da büyük bir nüfus potansiyeline sahip konar-göçerler, devlet tarafından güvenlik açısından yeni fethedilen yerlere nakledilmişler ve buralarda köyler tesis ederek yerleşik hale geçmişlerdir¹⁰.

Köylüler, devlete ait sayılan topraklar üzerinde ziraat yapmak ve buna karşılık elde ettiği ürünün öşrünü Sipahiye vermekle mükellefti. Bunun yanında kanunen ödemekle yükümlü oldukları vergileri de tımarlı sipahiye vermekteydiler¹¹.

⁹. Yusuf Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s.33-35

¹⁰. Cengiz Orhonlu, *İskân Teşebbüsü*, 265-269

¹¹. Bu vergiler için bkz. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisâdî ve İctimaî Tarihi*, İstanbul 1995, C.II. s.194

c) Konar-göçerler

Aslında reayadan sayılan, fakat hayat tarzları bakımından şehirli ve köylülerden ayrılan konar-göçerler, dolayısı ile yerleşik halkın vermekte mükellef tutuldukları vergileri vermez, buna karşılık kendilerine mahsus bir nizâm içinde telâkki olunurlardı. Osmanlı cemiyetinde önemli bir yere sahip konar-göçer gruplarının hukukî, iktisadî, ictimai ve vergi nizâm ve yapıları ayrı ayrı incelenecektir. Böylelikle bu teşekküllerin durumları bütünüyle aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Klasik dönemde kazanılan bu sosyal yapı özellikle devletin ekonomide temel sistemi olan timar sisteminin bozulmaya başlaması ile tedrici olarak bozulmuştur. Fakat vergilendirme tasnifine bağlı olan asıl yapı korunmuştur.

Osmanlı Devletinin inşasında büyük pay sahibi olan aşiretler¹², Tanzimatın ilk zamanlarından itibaren önemli iç problemlerin ortaya çıkmasında rol oynadılar¹³.

¹². Aşiretler konusunda bkz. Mükrimin Halil Yınanç, "Aşiret", İA, İstanbul 1993, c.1, s.710; ayrıca Cevdet Türkay, Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cema'atler, İstanbul 1979.

¹³. Abdullah Saydam, "Orta Anadolu'daki Aşiretlerin iskânı (1853-1856)", Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, Samsun 1993, s.232 (bundan sonra "aşiretlerin iskânı olarak geçecek)

B) Konar-göçerlerin Sosyal Durumları ve Hukuki Nizâmları

Osmanlı cemiyetini meydana getiren en önemli unsurlardan birini hiç şüphesiz konar-göçer tabir edilen ve yarı göçebe hayat yaşayan aşiretler teşkil etmektedir¹⁴. Yaşadıkları hayat tarzına göre mevsimden mevsime yaylak ve kışlak arasında daimî olarak hareket etmektedirler. Yaylak ve kışlak bölgeleri bazen birbirinden çok uzakta bulunmaktadır. Erzurum yaylalarına, Fırat nehrinin çıktığı yerlere yaylamağa, giden bir oymak, kışlak için Suriye çöllerine kadar inmektedir. İktisâdî kimlikleri itibarı ile hayvancılıkla meşgul olan aşiretler biraz da sürülerine otlak bulmak endişesiyle zamanlarının mühim kısmını değişik yerlerde geçirmek zorunda kalıyorlardı. Bunda sahip oldukları at, koyun, keçi, katır ve deveden ibaret sürülerine otlak ve su bulmak kadar, onlara bağlı hayatlarını idâme ettirmek endişesi de vardır. Konar hale geçecekleri zaman çadırlarını yazın köyler, harabeler veya eski iskân mahalleri yakınına kurarlar, kışın ise kasabaların civârında bulunurlardı¹⁵. Konar-göçerlerin bu hayat tarzı, göçebe hayat yaşayan diğer unsurlardan büyük farklılıklar göstermektedir. Gerçek anlamda göçebe hayatı yaşayan aşiretlere nazaran, bazı konar-göçer grupların, yazın hayvancılıkla uğraşmaları yanında, kışlaklarında ekinlik, yani bir nevi küçük ziraat yaptıkları da gözönünden uzak tutulmamalıdır. Bu sebeple

¹⁴. Yusuf Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s.14

¹⁵. Cengiz Orhonlu, *İskân Teşebbüsü*, s.11

bu guruplar için kanunnâmelerde ve resmi kayıtlarda konar-göçer tâbiri kullanılmıştır¹⁶.

Konar-göçerler, genellikle Osmanlı Devleti'nin kabul ettiği merkeziyetçi idâre tarzına aykırı olarak kanunnâmelerde; "yörük konar-göçer tâifedir, karada ikâmetleri yoktur" hükmüyle tarif edilmişlerdir¹⁷. Buna rağmen belli birer yaylak ve kışlak mahalli gösterildiği de olmuştur¹⁸. Onların başıboş guruplar olarak telâkki edilmelerine, yaylak veya kışlaklarına hareketleri esnâsında yolları üzerinde bulunan yerleşik ahalinin ekinlerine ve mallarına zarar vermeleri sebep olmuştur. Bunun neticesi olarak da yerleşik ahalinin onları devlete şikâyet ettikleri görülmektedir. Hükümet başıboş olan bu gurupları, merkeziyetçi bir sistemi kabul etmiş ve reâyâsını dâimi bir inzibat altında bulundurmak amacıyla olmasına rağmen, XVII. yüzyılın sonlarına kadar konar-göçerlerin tamamını yerleştirme hususunda bir gayret göstermemiştir¹⁹. Bu durum şu sebeplere bağlanabilir: Osmanlı imparatorluğu, içine aldığı bütün yabancı nizamları ve tesirlerini telif ve değiştirerek bünyesine uydurmuş, böylece ortaya bir Osmanlı nizamı ve teşkilâtı çıkmıştır²⁰. Anadolu birliğinin sağlanması için yapılan mücadele sonunda, Anadolu

¹⁶. Yusuf Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s.14

¹⁷. Selâhattin Çetintürk, "Osmanlı imparatorluğunda Yörük Sınıfı ve Hukukî Statüleri", *D.T.C.F.D.* Ankara 1943, C.II/I, s.114.

¹⁸. Ahmet Refik Altınay, *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, İstanbul 1988, s.71

¹⁹. Yusuf Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s.15.

²⁰. Yusuf Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s.16

Beyliklerinden nüfusuna eklenen aşiretlerden de türlü şekilde istifâde etmekte idi. Özellikle bunlar ile yerleşik ahalinin, iktisâdi bakımdan bir bütünlük teşkil ettikleri söylenebilir. Ayrıca Rumeli'nin Türkleştirilmesi çalışmalarında büyük ölçüde bu konar-göçer unsurlardan faydalanılmıştır²¹.

Konar-göçerlerin hayatlarını daha iyi anlayabilmek için daima içinde yaşadıkları çadırlarını incelemek lazımdır. Bu konuda yapılan araştırmalara göre genel olarak üç tip çadır evi bulunmaktadır. Bunlar: 1-Keçi kılından, el tezgahı ile dokunmuş, sonra birbirine dikilmiş direkli kara çadır, 2-Pamuktan dokunmuş veyahut keçeden yapılmış müdevver çadırlar, 3-Koyun kılından döverek yapılan keçe çadır²². Çadırın hususî bir dahili taksimatı vardır. Çadırlar, sonradan yerleşik hayata geçtikleri zaman bazılarının inşa ettikleri evler için bir model olmuştur. Oymak halkı her işini kendisi yapmakta ve umumiyetle kendi kendine yeten aşiret içinde kapalı bir iktisâdi hayat sürerlerdi²³.

1. İctimai Durumları

İl veya Ulus adı altında gruplandırılan konar-göçerler, sırası ile boy (kabile), aşiret, cemaat, oymak, mahalle, oba (aile) şeklinde bölümlere ayrılmıştır²⁴.

²¹. Cengiz Orhonlu, *İskân Teşebbüsü*, s.16

²². Yusuf Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s.15; ayrıca bkz. Ali Rıza Yalgın, *Cenubda Türkmen Oymakları*, Ankara 1993.

²³. Cengiz Orhonlu, *İskân Teşebbüsü*, s.13

²⁴. Yusuf Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s.16.

Her boyun başında Bey ismi verilen ve boyun idâri işlerini yürüten bir kişi bulunurdu. Aşiretlerde ise bu işi Mir-aşiret'leri yürütürdü. Beyler, boy içerisinde cesareti, mâli kudreti, doğruluğu ile tanınan kimseler arasından seçim yolu ile işbaşına gelirlerdi²⁵. Bu seçim devlet tarafından tasdik edildikten sonra, bir beylik beratı gönderilirdi. Gerektiği zaman, yani yönetimde acizlik göstermeleri veya kendisine bağlı olan aşiretlere zulmettikleri zamanlarda, devletin bunları azletme yetkisi vardı²⁶. Rışvan aşireti boy beyini berat olmaksızın kendisi seçmektedir. Kethüdâlar ise ictimai ve idari bakımdan tâbi buldukları boy beyi tarafından tâyin edilmektedir. Kethüdâlar hakkında oymak ahâlisinin kefâletleri lâzım olduğu gibi kanunen, tayin edilmiş olan vergilerini has voyvodalarına vermeyi taahhüt etmeleri şarttı. Oymağı idârede aczleri veya vergi toplamada ihmâlleri görülürse azledilebilmektedirler.

Konar-göçer teşekküller yapı itibarı ile değişiklik gösterirler: "1- Bir boydan ibaret olan-tekbaşına- ve müstakil bir teşekkül halinde bulunanlar, 2- Bir boydan ayrılmış ve zamanla türeyerek sayıları dörtten onaltıya yahut daha fazla olan oymaklar gurubu ki bunlar umumiyetle reislerin adı ile adlandırılmaktadır. 3- Federasyon şekli gösteren kuruluşlar; Ana te-

²⁵. İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, Ankara 1977, s.203

²⁶. Yusuf Halaçoğlu, İskân Siyaseti, s.17.

şekillerinden ayrılmış olan muhtelif oymakların birleşmesinden meydana geldiği gibi, bir teşekkülden ayrılmış küçük gurupların birleşmesinden de meydana gelebilir. Bunlardan ikinci guruptan olanlar daha yaygındır²⁷.

2. İktisâdî Durumları

Konar-göçer hayatın bir gereği olarak yaylak-kışlak hareketine tâbi olan konar-göçerler, hayat tarzlarının bir sonucu olarak hayvancılıkla uğraşmaktaydılar. Bunun yanında ibtidai de olsa yaylak ve kışlaklarındaki otlaklarında ve bir kısım köylerde çiftçilik yapmaktadırlar. Ancak esas iktisâdî faaliyetleri çobanlık yani hayvancılıktır. Binek vasıtası olarak at yetiştirmektedirler. Ordu, ihtiyacı olan otları konar-göçerlerden temin etmektedir. Ayrıca şehirlerin et ihtiyacı da konar-göçerlerin yetiştirdiği hayvanlardan karşılanmıştır.

Hayvan ticareti özellikle koyun, keçi- Türkmenler arasında çok yaygın bir halde idi. Bu ticareti bazen vasıtalı bazen de vasıtasız olarak kendileri yapıyorlardı. Kârlı olan hayvan ticareti onlara büyük bir gelir temin etmekte idi. Hayvanlarından elde ettikleri ürünleri kondukları mevkiye yakın bir pazarda satar veya başka bir şeyle değiştirirlerdi. Konup göçtükleri mahallere yakın köy ve kasabalar, bu sebeple

²⁷. Cengiz Orhonlu, İskân Teşebbüsü, s.14; ayrıca bkz. Abdullah Gündoğdu, "Çorum'da Bir Türk Aşireti: Dedesli", Ankara Üniversitesi OTAM, Sayı: 2 (Ankara 1992), Sayı: 3, s.212

konar göçerler için uygun birer ticaret sahası olmuştur²⁸.

XVI. yüzyıl sonları ile XVII. yüzyıl başlarında konar-göçerler üzerindeki devlet kontrolünün hafifletilmesiyle, yerleşik ahaliye nazaran iktisâdî yönden daha rahat bir duruma geçmişler, bununla beraber devletin kontrolünden uzak kalmaları yerleşik ahaliye baskılarına yol açmıştır. Bu durumda devlet, onların başıboş olarak telakki edilen hareketlerini sıkı tedbirlerle önlemeye çalışmıştır²⁹.

XVIII. yüzyılda uygunsuzluklarının devam etmesi üzerine aynı tedbirler alınmış ve konar-göçerler belli bölgelerde iskân edilmiştir.

XIX. yüzyılda konar-göçerler hemen hemen aynı tarzda hareket etmeye devam etmişlerdir. Bu durumun uzun yıllar sonra devam etmesinde en önemli faktörlerden birisi de iktisâdî ve sosyal hayat şartlarının aynen devam etmekte olmasıdır. Devlet uygunsuz bulduğu her hareketlerini önlemeye çalışmış; tedbirin kalıcı sonuçlar vermesi için de iskân siyâsetini düzenli olarak uygulamıştır.

3. Hukukî Nizâmları

Konar-göçer halk devamlı yer değiştirdiklerinden üzerinde buldukları toprakların teşkilatına bağlı olarak timâr, zeamet ve has reâyâsı olarak bulun-

²⁸. Cengiz Orhonlu, *İskân Teşebbüsü*, s.21

²⁹. Yusuf Halaçoğlu, *İskân Siyâseti*, s.19

maktaydılar³⁰. Yörükler, umumiyetle timar ve has reâyâsı, Türkmenler ise has reâyâsı idiler³¹.

Konar-göçerlerin devamlı bir yurt tutmamış olmaları, yerleşik ahali ile aralarında hukukî farklar doğmasına yol açmıştır. Tam bir ziraatle uğraşmadıkları için, ziraat ile ilgili vergileri vermemektedirler. Kanunnamelerde konar-göçerlerin diledikleri yerde gezebileceklerine dair kayıt bulunmadığı gibi, muvakkaten konaklıyacağı yerlerde de istedikleri kadar kalamıyacakları hükme bağlanmıştır. Bu hükme göre "yörük taifesi yaylaklarına gelmekte ve gitmekte; oturmakta, lâzım gelen yerde üç günden ziyade oturamayacaktır"³².

Anadolu'da ve Rumeli'de bulunan yörükler arasında bazı farklar vardır. Rumeli'de bulunanlar hükümet tarafından: 1-Sahile yerleştirilip, gemi yapımı ve malzeme temininde, 2-Yolların emniyeti ve tamiri, su yolları yapımı, geçit muhafazası, derbendcilik, köprü tamiri ve inşası, zahire toplanması ve korunması gibi hizmetlerde, 3- Madenlerde, 4-Nakliye işlerinde, husûsiyle topların naklinde, 5-Kale yapımı ve onarımında kullanılmışlardır³³.

Anadolu'daki yörükler için aşiret tabiri kullanılmaktadır. İktisâdî faaliyetlerine göre, yüncü, darcı, ellici gibi adlar almışlardır. Yörüklerin diğer Türkmen teşekküllerine nazaran daha çabuk yerleşik

³⁰. Yusuf Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s.20.

³¹. Cengiz Orhonlu, *İskân Teşebbüsü*, s.15.

³². Yusuf Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s.20.

³³. Selâhattin Çetintürk, *agm*, s.111-112.

hayata geçtikleri ve ziraate daha çabuk uydukları görülmektedir³⁴. İdarî ve adli bakımdan ise, konar göçerler yaşayış tarzları sebebiyle özel bir duruma sahip idiler. Muayyen bir yerleri olmadığı için Sancak beylerine tâbi olmayıp, doğrudan doğruya bey veya başbuğlarına bağlıydılar. Kazâi yönden kadıllara bağlı olmakla birlikte, cezâi bakımdan beylerine veya başbuğlarına tâbi olup, infaz onların eliyle olurdu. Devletle ilgili işleri ise yine onlar eliyle halledilirdi³⁵.

Konar-göçerler gerek has şeklinde, gerekse bir sancağın vergi dairesine bağlı olarak mukataaya verilmek suretiyle idâre edildiği zaman, başlarında hükümet tarafından tayin edilmiş bir voyvoda bulunuyordu. Voyvodalar, mahalli hanedanlardan ahalinin rızası alınarak tayin olurdu. Voyvodanın vazifesi, hayvan başına verilecek vergi miktarını evvelden tesbit için sayım yapmak ve vergilerini muntazaman toplamaktır³⁶.

Konar-göçerler ayrı gruplar halinde bulunmalarına rağmen, toplu bir halde yaşayan ve birbirlerinden bazı ahvalde, buldukları yerler ile ayırt edilen grupların kazâi ihtiyaçları için, müstakil kadılların tayin edildikleri görülmektedir. Kadıllar, bağlı buldukları oymaklar ile beraber şehirden şehire gezmekte olup, muayyen bir yerleri yoktu. Konar-göçer gruplardan teşkil edilmiş birçok kaza ve nahiye tesbit edilmiş-

³⁴. Cengiz Orhonlu, *İskân Teşebbüsü*, s.17.

³⁵. Yusuf Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s.21, ayrıca bkz. Selahattin Çetintürk, *agm*, s.114

³⁶. Cengiz Orhonlu, *İskân Teşebbüsü*, s.18.

tir³⁷.

4. Vergi Nizâmları

Osmanlı Cemiyeti vergi bakımından ikiye ayrılmakta idi. Birincisi vergiden muaf olup askeriye-ilmîye sınıfı, diğeri ise vergi mükellefi olan raiyyet idi³⁸. Konar-göçerler raiyyet kısmına tabi bulunuyorlardı. Vergi mükellefleri, bennak³⁹, mücerred⁴⁰, toprağı ve davarı olan kendi kendine yeten hâne'den ibarettir.

Konar-göçerlerden alınan ve kanunnâmelerden resm-i meraî, bazılarında resm-i ganem ve bir kısmında da koyun resmi olarak geçen Ağnam resmi, yerliden, yörükten, eşkinciden ve yüzdeciden alınan olmak üzere birkaç çeşittir⁴¹. Ağnam resminin hesaplanmasında kuzulu koyun kuzusuyla oğlaklı keçi ağılarıyla beraber sayılır; koyunların sayısı 300 olduğu zaman sürü tabir edilir ve 5 akça ağıl resmi alınır⁴². Bazı yerlerde sürü "âlâ", evsat" ve "ednâ" olarak sınıflandırılmıştır ve vergisi de buna göre konmuştur⁴³.

Yaylak ve kışlak resmi de aynı sınıflandırmaya tâbi tutulur⁴⁴ sürülerini başka tımar sahibinin arazisinde otlatan veya miri yaylaklarında yaylatan

³⁷. Yusuf Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s.22, ayrıca bkz. Cengiz Orhonlu, *İskân Teşebbüsü*, s.19.

³⁸. Halil İncılık, "Raiyyet Rüsûmu", s.44.

³⁹. Halil İncılık, "Raiyyet Rüsûmu", s.44.

⁴⁰. Halil İncılık, "Raiyyet Rüsûmu", s.42.

⁴¹. Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler", DTCTD, V/5, Ankara 1947, s.491

⁴². Neşet Çağatay, *agm*, s.486

⁴³. Cengiz Orhonlu, *İskân Teşebbüsü*, s.23.

⁴⁴. Neşet Çağatay, *agm*, s.509-510.

sürü sahiplerinden, göçebe kabilelerden ve yörüklerden alınan yaylak resmi⁴⁵, yılda bir defa olmak üzere, bazı yerlerde sürü başına, bazı yerlerde de koyun başına alınmaktaydı. Sürü sahibi göçebelere alınan bu resmin tahsilinde, meselâ sürüsü olmayan yörüklerden de alınması, bazılarında iki defa, hattâ daha fazla alınmış olması gibi yolsuzluklar yapıldığı da görülmektedir⁴⁶.

Yaylak resmi, bazı yerlerde 300 koyun bir sürü hesap edilip bir sürüden bir koyun alınmıştır.

Bazılarında ise sürüler âlâ, mutavassıt, ednâ olarak sınıflandırılmıştır ki, meselâ Kütahya havalisinde âlasından 20 akça, vasatdan 15 akça ve ednâsından 10 akça alınmaktaydı. Doğu vilâyetlerinde yaylak resmi genellikle, sürüden 33'er akça, Aydın'da 17 akça Mardin ve Erzincan'da sürü adedine bakmadan, otlak resmi olarak her sürü sahibi haneden bir nevgi⁴⁷ (200 dirhem) alınmıştır.

Adet-i çoban-beyi ve adet-i resm-i kışlak-ı berriye için her 100 koyundan yirmişer akça alınmaktaydı⁴⁸. Kışlak resmi olarak evli bir kimse bir sipâhinin tımarında kışlarsa 6 akça kışlak resmi verirdi. Kışlayan kimse ziraat ederse, kışlak resmi yerine resm-i zemin verirdi. Ayrıca kışlakçı kimse üç yıl bu yerde kalırsa bu üç yılda kışlak resmi verir, üç yıldan sonra ise resm-i bennâk alınırdı. Bu resimlerden başka resm-i

⁴⁵. Neşet Çağatay, *agm*, s.509.

⁴⁶. Neşet Çağatay, *agm*, s.510.

⁴⁷. Neşet Çağatay, *agm*, s.510. (Tereyağı tartmak için ölçü birimi)

⁴⁸. Cengiz Orhonlu, *iskân Teşebbüsü*, s.22.

arus ve rüsúmlar vardı. Harp levâzımatı yapan bir kısım oymaklar ise, vergi ve rüsum yerine imâl ettikleri ok ve yay gibi silâhları cephaneye teslim etmekten ibâret bir mükellefiyete sahip idilir⁴⁹.

Konar-göçer ahali dağdan veya boş araziden, bir çiftlik yer ihyâ edip ziraate açarsa daha az, aynı yerde köylü toprağı ziraate açarsa daha fazla vergi alınırdı⁵⁰.

Vergi ve rüsumlarının toplanması hususunda zaman zaman anlaşmazlıklar oluyordu. Bazı teşekküller, kışlak ve yaylaklarının, nüfus artışı ile kendi kendilerine yetmemesi ve iktisâdî durumlarının bozulup elle-
rindeki sürülerin salgın hastalıklar yüzünden kırılması sebebiyle kanuni vergi mükellefiyetlerini yerine getirememek durumuna düşüyorlardı. Bu durumun devamı, bir kısmının etrafa dağılmasına sebep oluyor ve daha iyi şartlar altında yaşayanlarla aralarında bir eşitsizlik yaratıyordu. Hükümet şikâyetlerini önlemek için derhal sayım yapmak yoluna gidiyordu⁵¹. Bu sayımların amacı hem vergi adaletsizliğini önlemek hem de vergiden kaçan mükellefleri tesbit etmek düşüncesinden ileri geliyordu⁵².

Tanzimat döneminde aşiretlerin vergi hususları da ele alınmıştır. Aşiretlerin "Tanzimat-hayriye'ye

⁴⁹. Cengiz Orhonlu, *İskân Teşebbüsü*, s.22.

⁵⁰. Yusuf Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s.25.

⁵¹. BOA. *İrade-Meclis-i Vâlâ*, 3690: 5 Mart 1849 tarihli irade

⁵². Cengiz Orhonlu, *İskân Teşebbüsü*, s.24.

tevfikan emvâl ve arazi ve emlâklarının tahriri" ile "bademâ herkesin emlak ve arazi ve hal ve tahammülü gözedilüb mahsâlât-ı mevcude ve kuvve-i maliyesinin derecesine tatbikan tekâlif alınmak usûl-ü hasene-i cedîde iktizâsından" olduğu Meclis-i Vâlâ'ca 1256 (1840-41) yılında karara bağlanmıştı. Aşiretlerin iskân olunmaları halinde vergiler daha iyi toplanacak, dolayısı ile devletin geliri artacaktı⁵³.

Bu dönemde vergiler aşirete bağlı olan haneler arasında eşit olarak paylaştırılmak suretiyle toplanmıştır⁵⁴. Vergi aşiret beyi vasıtasıyla toplanmakta ve bağlı oldukları kazanın mal müdürlüğüne ödenmekteydi⁵⁵. Bunun yanında bu Aşiret ağalarına bağlanan maaş da aşiretin vergisine ilâve edilerek karşılanmaktadır⁵⁶. Fakat aşiret tarafından bu ilave parayı ödemeye güçleri yetmeyeceği şeklinde itiraz edilmesi halinde hazine tarafından bu maaşların karşılandığı da görülmektedir⁵⁷.

C) XIX. Yüzyılda Konar-göçerlerin Coğrafi Dağılışı

Boş ve harab yerlerin şenlendirilmesinde en çok konar-göçer unsurlardan faydalanılmıştır. İmparatorluğun sahip olduğu boş topraklara mukabil, yerleşmemiş

⁵³. Abdullah Saydam, "Aşiretlerin İskânı", s.241

⁵⁴. BOA. İrade-Meclis-i Vâlâ, No: 3088: 13 Haziran 1848 tarihli irade

⁵⁵. BOA. İrade-Meclis-i Vâlâ, No: 3690: 5 Mart 1849 tarihli irade

⁵⁶. BOA. İrade-Meclis-i Vâlâ, No: 5250: 23 Temmuz 1850 tarihli irade

⁵⁷. BOA. İrade-Meclis-i Vâlâ, No: 6213: 4 Ocak 1851 tarihli irade

büyük bir nüfus potansiyeli de -konar-göçer gruplar bulunmaktaydı. Bunlardan Yeni il Türkmenleri, Üsküdar'daki Atik Valde Sultan evkafının reâyâsı olup Sivas'ın güneyinde bugünkü Kangal kazasının bulunduğu yerlerde, Yellüce, Mancınık, Alacahan bölgelerinde yurt tutmuşlardı. Aynı evkafa bağlı bulunan ve Yeni-il Türkmenleri içinde yer alan Haleb Türkmenleri de Sivas taraflarına yaylağa çıkmakta ve orada Dulkadirli teşekkülleri ile birlikte Yeni-il'i meydana getirmekteydiler⁵⁸. Bu gruba tabi oymaklar, yazın, Arapgir, Canik, Divriği, Çorum, Amasya ve Sivas sancaklarında yaylayıp, kışı Antakya ile Şam arasındaki bölgede geçirirlerdi.

Maraş Elbistan, Kadirli, Kozan bölgelerinde ve Kuzeyde Bozok ve Sivas eyâletlerini de kapsayan geniş bir alan içinde ise, Dulkadirli Ulu yurd tutmuştu⁵⁹. Tokat voyvodalığına bağlı Bozok Sancağında da Mamak Türkmenleri bulunmaktaydılar⁶⁰.

XVI. asır başlarından itibaren, Ankara'dan Şam civarına kadar olan bölgede yerleşen Türkmen gruplarından en önemlilerinden biri de, Boz-ulus'un Dulkadirli koluna mensup teşekküller idi. Sivas'ın batı, kuzey ve doğu taraflarında yaşayan Ulu-yörük adlı bir teşekkül de bulunmaktaydı. Bu grup Kuzey'de Samsun ve

⁵⁸. Cengiz Orhonlu, *İskân Teşebbüsü*, s.15.

⁵⁹. Cengiz Orhonlu, *İskân Teşebbüsü*, s.16. ayrıca geniş bilgi için bkz. Faruk Sumer, XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak'da Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış", *İFM*, XI, İstanbul 1952, s.512

⁶⁰. Yusuf Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s.25.

Ankara bölgesine kadar yayılmıştı⁶¹.

Diyarbakir havalisinde yaşayan Boz-ulus Türkmenleri yaylak ve kışlakları arasındaki mesafenin uzak ve arızalı olması sebebiyle, XVII. asır başlarından itibaren Anadolu ve Karaman eyâletlerine yaylak-kışlak için gelmeğe başlamışlardır. Bunlardan Karaman, Ankara, Aydın ve Kütahya bölgelerinde yaşayanlar, buldukları yerlerin adlarıyla ayırt edilmekte olup, Ankara'dakiler Keskin kazasında sâkin olmakla, mukataaya verilerek idare olunmuşlardır. Karaman'dakiler ise hâs reâyası idiler. Aydındakiler de mukataaya bağlanmışlardır⁶².

Üç ok kolundan Ramazanlı ulusu da İskenderun'dan Alâiye kazası dâhiline kadar yayılmışlar ve toplu olarak yurd tutmuşlardır⁶³.

Trablus-Şam, Şam ve Irak'da da yaşayan küçük Türkmen toplulukları mevcuttu. Trablus-Şam'da sâkin Salur grubu, yazın civar dağlarda, kışın ise Tedmür vahasında bulunmakta olup 25 cemâatden meydana geliyordu. Bu arada Şam ve Hama Bayadı'nı zikretmeliyiz.

Çorum ve Tokat sancakları dahilinde, Hoca hâsları mukataasına tâbi Çunkar, Çepni ve İl-beyli oymakları grubu bulunuyordu⁶⁴.

Afyon ve Kayseri civarına kadar uzanan saha

⁶¹. Yusuf Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s.26; ayrıca geniş bilgi için bkz. Faruk Sümer, "Bozuluş Hakkında", DTCFD, VII, Ankara 1949, s.39-43

⁶². Yusuf Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s.26.

⁶³. Cengiz Orhonlu, *İskân Teşebbüsü*, s.16.

⁶⁴. Yusuf Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s.27.

içinde, Turgud, Eski-il ve Bayburd olmak üzere üç idâri bölgeye ayrılmış bulunan At-çeken ulusu yurd tutmuşlardı. Bunlardan bir kısmı iç-il yörüklerine, bir kısmı ise Ramazanlı-iline mensuptular⁶⁵.

Ergani Kazasında yurd tutmuş bulunan Badıllu aşireti, diğer aşiretlerle birlikte Diyarbekir eyâleti dahilindeki Bitlis'de yaylayıp, diğer yerlerde kışlamaktaydılar.

Kilis ve civârında ise Vâlde Sultan hâslarına dahil bulunan izzeddinlü tâifeleri grubu yer almaktaydı. Yine, hâssa dahil diğer bir topluluk da Rişvan hassı oymaklarıdır. Bunlar, Malatya Sancağı dahilinde yurt tutup, Suriye çöllerinde kışlamaktaydılar⁶⁶.

⁶⁵. Yusuf Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s.27.

⁶⁶. Yusuf Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s.27.

II. BÖLÜM

KONAR-GÖÇERLERİN YERLEŞTİRİLME SEBEPLERİ

Osmanlı Devletinin XVII. ve XVIII. yüzyıllarda girdiği savaşlardan umumiyetle yenik çıkması Anadolu'da asayişin bozulmasına sebep olmuştur. Kısa aralıklarla meydana gelen ve uzun süren savaşların getirdiği mâli külfet, halkın ödeme gücünü aşan vergilerle karşılanmaya çalışılmıştır. Ayrıca memleket içinde devlet otoritesinin zayıflaması ile meydana gelen şekavet hareketleri, yerleşik ahâlinin daha emin olarak gördükleri yerlere göç etmelerine sebep olmuştur. Bunun da birçok meskûn yerin boşalmasına ve harap olmasına sebep olduğu bilinmektedir. Bu durum ekonomisi ziraate dayanan devletin, ziraî gelirinin azalması demektir. Bu sebeple devlet, ziraî ürünlerin artması amacı ile XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren "Harap ve sahipsiz yerlere oymakların yerleştirilerek yeniden ziraate açılması" şeklinde bir iskân siyâseti takip etmiştir¹.

Tanzimat döneminde de boş kalmış yerlerin şenlendirilmesi çalışmalarına devam edilmiştir. Fakat bu dönemde aşiretlerden ayrı olarak büyük çapta cereyan eden muhacir akınıyla da karşılaşmıştır. Devlet XVII. yüzyıldan aldığı tecrübelerle daha düzenli ve programlı bir şekilde iskân işleri ile ilgilenmeye başlamıştır.

XIX. yüzyıldaki (1840-1876) iskân siyâsetinin hedeflerini ve uygulanma tarzını daha iyi ortaya

¹. Yusuf Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s.28.

koyabilmek için şu başlıklar altında incelenmeye çalışılacaktır:

**A) Savaşlar Sebebiyle Ortaya Çıkan İktisâdî
Buhranlar ve Devletin Hazineye Gelir Kaynakları Elde
Etme Çabası**

XIX. yüzyılın başlarından itibaren Devletin girmiş olduğu savaşlar bu dönemdeki iskân faaliyetlerinde en etkili faktör olmuştur.

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın başlarından itibaren Fransa (1798-1802), Rusya (1806-1812), İngiltere (1807) ile savaşlara girmiştir. Savaşlar sonunda Osmanlı İmparatorluğu dağılma sürecine yaklaşmaya başlamıştır. Nitekim Osmanlı resyâsı olan Sırp ve Rumlar bağımsızlık isyânlarına başlamışlardır. Sonuç itibarıyla 1829 Edirne Antlaşması ile Yunanistan, 1878 Berlin Antlaşması ile Karadağ, Sırbistan ve Romanya Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak bağımsızlıklarını ilân etmişlerdir. Bulgaristan ise Osmanlı İmparatorluğuna bağlı bir emaret haline gelmiştir².

Mağlubiyetlerle biten savaşlar ülkenin kaynaklarını sürâtle tüketmiştir³. Devlet III. Selim ve II. Mahmut devirlerinden başlayarak sürâtle uygulanan yeniden yapılanma sürecine girmişse de malî alanda kayda değer bir düzen tutturulamamıştır. Hatta ülke bu dönemde Avrupa mallarının istilâsına uğramış; bunun

². bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1988, C.V, s.385.

³. Abdullah Saydam, "Aşiretlerin iskânı", Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, s.229.

sonucunda da oldukça yüklü miktarlarda para yurt dışına çıkmıştır. Hükümet ekonomiye yön veremediğinden maliye zorlanmış ve yeni vergiler çıkarılması yoluna gidilmiştir. Vergilerden de umulan netice alınamadığından Avrupa ülkelerinden borç para aranmaya başlanmıştır.

Tanzimat döneminde vergi toplama usulünde yeni düzenlemelere gidilmiştir. Özellikle iltizâm kaldırılarak vergilerin vasıtasız toplanması ve bu konudaki adeletsizlerin giderilmesine çalışılmıştır. Ancak başarısız olunmuştur.

Maliyenin düzeltilememesi para istikrarını da bozmuştur. Paranın istikrarının korunması için 1849'da bir banka kurulmuş; fakat iki yıl içinde istenilen neticeyi veremediğinden tasfiye edilerek 1851'de Osmanlı Bankası kurulmuştur.

Maliyede asıl ciddi buhran Kırım savaşı sonunda ortaya çıkmıştır. Devlet giderlerinin gelirlerden fazla olması buhranın en önemli sebebidir. Devlet adamları buhranı aşmak için çareler aramaya başlamışlardır⁴. Devletin gelir-gider dengesi hesaplanmıştır. Gelir açığı tesbit edilmiştir. Açığın kapatılması için de Şam, Halep, Sayda ve Adana eyaletlerinde Mısır idaresinde buldukları yıllarla daha sonraki yıllara ait bakaya verginin asker kuvvetiyle tahsiline girişilmiş

⁴. bkz. Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, Ankara, 1988, C.VI, s.206.

ise de açık kapatılmamıştır⁵.

Osmanlı maliyesindeki buhran 1848'den itibaren kronikleşmiştir. Gelirler devlet giderlerini karşılayamadığı ve yeni gelir kaynakları bulunamadığı için Avrupa ülkelerinden borç para alınması düşünülmüşse de Sultan Abdülmecit bu teşebbüsü önlemiştir. Ancak 1854'de başlayan Kırım harbinin ihtiyaçları için olağanüstü bir bütçeye ihtiyaç duyulmuştur. Durum yeni gelir kaynakları aramaya uygun olmadığı için borçlanma kaçınılmaz olmuştur. 1854-1860 arasında dört kez borç para alınmıştır. 1860 yılında borçların toplamı 1.774.000.000 kuruşa ulaşmış bulunuyordu⁶. Borçlanmaların ard arda gelmesinde Kırım Savaşına devam etmek zarureti de etkili olmuştur. Harp ihtiyaçlarının karşılanması için önceki dönemlerde olduğu gibi örfi vergilere başvurmak suretiyle para tedarikine de imkân kalmadığı için devlet henüz iskân edilemeyen konar-göçerleri iskân etmek suretiyle ihtiyaç duyulan parayı toplamaya çalışacaktır⁷.

Konar-göçerlerin iskân edilmeleri için çıkan emirlerde vurgulanan ilk husus, bakaya vergilerin tahsil ve bundan sonra ödeyecekleri vergilerin ayrıntılı

⁵. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1988, C.VI, s.207.

⁶. Enver Zira Karal, *age*, s.208-212.

⁷. Abdullah Saydam, "Aşiretlerin İskânı", Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, s.240.

⁸. BOA. İrade Meslis-i Vâlâ, No:3088: 18 Haziran 1848 tarihli irade

olarak tesbit edilmesidir⁸. Bu durumda devletin buhranı aşmak için malî kaynak temininde konar-göçerlerin iskânından istifâde etmek arzusunda olduğu görülür. İncelediğimiz dönemde iskân emirlerinde vergi hususunun da önemle tesbit edilmiş olması devletin konar-göçerlerin iskânından umduğu maddî faydayı göstermektedir.

1264 (1848) tarihinde Esbkeşan (Konya) havalisinde iskân edilen, Rişvan, Ümranlı, Bilkânlı, Türkânlı ve Atmalı aşiretleri oymaklarının vergileri tesbit edilmiştir. Yine aynı havalide bulunan diğer aşiretlerin hane sayısı ve her bir haneye isabet eden vergi miktarının dağılımını bir örnek olarak gösterebiliriz⁹.

Aşiret İsmi	beherhane	hane	Vergisi
Aşiret-i Nasırlı ve Haçlar	100	125	12.500.-
Aşiret-i Safkanlı	107	110	11.806.-
Aşiret-i Curkânlı	107	50	5.367.-
TOPLAM	00	285	29673.-

⁹. BOA. İrade Meclisi Vâlâ. No. 3088: 18 Haziran 1848 tarihli irade

ikinci kez iskân edilenler:

Aşiret İsmi	beherhane	hane	Vergisi
Aşiret-i Çelikanlı	75	100	7.500.-
Aşiret-i Safkanlı	75	33	2.476.-
Aşiret-i Ümranlı	75	30	2.250.-
Aşiret-i Adilhanlı	75	25	1.825.-
Aşiret-i Mülkânlı	75	25	1.825.-
Aşiret-i Bilkanlı	75	10	750.-
Aşiret-i Kuzugüdenli	75	9	675.-
TOPLAM	00	232	17.301.-

	hane	vergi
Aşiretlerin önceki vergileri	285	29.673
Yeni iskân edilenler	232	17.301
	517	46.974
Yekün: 46.974 guruş		
Yekün: 517 haneden		

Vecihi Paşa tarafından Kozan dağında iskân edilen Bozdoğan aşiretinin 1267 (1851) yılındaki vergisi 200.000 guruş olarak tesbit edilmiştir. Aşiretin iskân mahalli Afşar aşiretinin kışlakları olduğu ve Ankara'ya Maraş'tan daha uzak olmasını bahane ederek bunların Adana tarafında iskân edilmeleri kararlaştırılmıştır¹⁰.

Afşar aşiretinden Sivas'ta iskân edilen 1400 hanenin vergileri hane sayısına göre paylaştırılarak tesbit edilmiştir. Her hanenin ödeyeceği vergi miktarı

¹⁰. BOA. İrade Meclis-i Vâlâ. No: 7474: 20 Mart tarihli irade

bellidir. Aşiret, şimdiye kadar vergilerini oymak ihtiyarlarına vermiştir. İhtiyarlar ise hazine istedikçe bir miktar para göndermişler; tamamını göndermeye yanaşmamışlardır. 1280 (1863) te çıkan irade ile Aşiretin toplam vergisinin 23.965 guruş olduğu tesbit edilerek ihtiyarların para saklamaları önlenmek istenmiştir¹¹.

Devletin konar-göçer aşiretleri iskân etmek istemesinin vergi ile doğrudan ilgili olan bir sebebi de zirai üretimin artırılmak istenmesidir. Aşiretler meskun olunca ziraat yapmaya teşvik edilmişlerdir¹².

İncelediğimiz dönem içerisinde ziraat devletin başlıca gelir kaynağı olma özelliğini korumaktadır. 1858 Arazi Kanunu ihtiyaca cevap vermekten uzaktı. Mecburi askerlik hizmetinin kabul edilmesi dolayısıyla ziraatle uğraşan Türk nüfusundan her yıl binlerce kişi tarlasından alınarak uzun zaman üretici durumundan tüketici durumuna getirilmekte idi. İsyânlar ve eşkiyalık olayları da bir çok bölgelerde ziraatin muhtaç olduğu emniyeti silip süpürüyordu; vergiler, adil esaslara dayanmadığı gibi toplanma usulleri de ahlâk müeyyidelerinden mahrumdu; yol yoktu. Nakil vasıtaları ibtidai şekilde idi ve yetersizdi. Zirai bilgi verecek müesseseler yoktu. Kısaca, ziraat, teşvik ve himayeye muhtaçtı. Tanzimat idarecileri ziraatin içinde bulunduğu bu

¹¹. BOA. irade Dahiliye No: 35302: 22 Kasım 1863 tarihli irade

¹². BOA. irade Meclis-i Valâ. No: 15068: 1 Ocak tarihli irade

çıkamazları aşmak ve zirai üretimi artırmak için tedbirler aramışlarsa da sonuç başarısız olmuştur¹³.

Bu durumda devletin henüz iskân edilememiş konar-göçer aşiretleri ziraat yapabilecekleri uygun mahallere yerleştirmeye çalıştığı bilinen bir gerçektir¹⁴.

Devlet iskân ettirilen konar-göçer aşiretlerin ziraate alışmaları için azami gayret sarfetmiş, ziraate zarar verenlerin üzerine asker sevkedileceği bildirilmiştir¹⁵. Bu şekilde hem zirai üretimin artırılması, hem de aşiretin eski konar-göçer haline geri dönmesi önlenmeye çalışılmıştır¹⁶. Bu durum belgelerde "firar etmek" şeklinde tarif edilmekte ve firarın önlenmesine gayret edildiği görülmektedir¹⁷.

Aşiretler iskân edilirken kendilerine yetecek kadar arazi verilmeye çalışılmıştır. Elllerinde bulunan hayvanlarının fazlası da sattırılarak ziraatten zevk alır hale gelmelerine çalışılmıştır¹⁸. Bunun yanında her aşirete yeteri kadar toprak verilemediği görülmektedir. Ancak aşiret mensuplarının isteği üzerine bun-

¹³. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c.6, Ankara 1988, s.286.

¹⁴. Bu konuda bkz. Abdullah Saydam, *agm*, s.242.

¹⁵. BOA. İrade-Meclis-i Vâlâ No: 7347: 14 Ağustos 1851 tarihli Meclis-i Vâlâ Mazbatası

¹⁶. BOA. İrade-Meclis-i Vâlâ No: 7474: 20 Ağustos 1851 tarihli irade

¹⁷. BOA. İrade-Dahiliye No: 16103: 21 Ekim 1852 tarihli irade

¹⁸. BOA. İrade-Dahiliye No: 15068: 1 Ocak 1857 tarihli irade

lar, yakında bulunan boş arazilere nakledilmek suretiyle ikinci bir hareketle de olsa arazi ihtiyaçları karşılanmıştır. Fakat bu gibi durumlarda aşiret ahalinin toptan değil; üçer beşer hane olarak nakledilmesine özen gösterilmiştir. Aşiretlere arazi verilirken sadece "sened bahası" adı ile bir miktar para alınmakta ve kendilerine tapu senedi verilmektedir¹⁹. Tapu verilmek suretiyle aşirete toprağa sahip olma ve mülkiyetinden emin olma duygusu verilmeye çalışılmıştır.

B) Aşiretlerin Eşkiyalık Hareketleri ve Devletin Anadolu'da Asayiş Sağlama Kararlılığı

Konar-göçerler, yapıları gereğince devlet otoritesini pek hissetmediklerinden buldukları bölgelerde, asayiş ihlâl edici hareketlerden çekinmiyorlardı. Yazın yaylaya giderken ya da dönerken gittikleri yerlerdeki köylere saldırıp ahalinin hayvanlarını gasb ediyorlar, zaman zaman kadın ve kızları kaçırdılar²⁰. Bunun yanında yerleşik ahalinin ekinlerine de zarar vermekten çekinmiyorlardı²¹. Bu ise devletin varlığı için şart olan can, mal güvenliğini tehdit ediyordu. Üstelik bu hususlar Tanzimat yöneticilerinin gerçekleştirmek iddiasında oldukları asıl meselelerdi. Bu

¹⁹. BOA. İrade-Meclis-i Valâ No: 17283: 5 Temmuz 1857 tarihli irade

²⁰. Abdullah Saydam, "Aşiretlerin İskânı", Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, s.232; ayrıca bkz. İbrahim Yılmazçelik, "XIX. Yüzyılda Diyarbakır Eyaletinde Yönetim-Halk Münasebetleri" Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, (Samsun 1993), s.375-377.

²¹. Yusuf Halaçoğlu, İskân Siyaseti, s.37.

durum aşiretlerin umurunda değildi, onlar sık sık yer değiştirmelerinin verdiği avantaj ile gezip dolaştıkları yerlerdeki halka göz açtırmıyorlardı. Mesela 1840 (1256) yılına ait bir Arz tezkeresinde ifade edildiğine göre Rişvan, Türkanlı ve Şeyh Bezenli aşiretlerinden bazı eşkiya Aksaray, Sultanhanı, Emirgazi, Kolukısa, Esbkeşan ve Ilgın civarındaki mahaller ahalisine zarar vermişlerve Gözlü köyü muhtarının oğlunu yaraladıktan başka üzerlerine gönderilen bir süvari birliği ile çatışarak Umranlı oynağına katılmışlardı. Aynı şekilde Kırşehir taraflarında bulunan Küçüklü, Afşar, Haremeyn aşiretlerinden muhtelif grupların halka zarar verdiği ve Kargın cemaati müdürünün Ankara'ya bağlı Konur kazası ahalisinden 475 baş koyunu alıp ırza dahi musallat olduğu, Kalecik kazası civarında oturan Abdurrahman Bey Obasının çevredeki halka sarkıntılık ettiği merkeze yazılan yazılardan anlaşılmaktadır²².

Kayseri civarında yaşayan Afşar, Lek, Kırıntılı ve Kuzugüdenli aşiretlerinin yine halka saldırdıkları, üzerine ilkbaharda asker sevk edilmesi gerektiği Yozgad mutasarrıfı²³ Derviş Ali Paşa'nın 9 Safer 1262 (6 Şubat 1846) tarihli yazısında söz konusu ediliyordu²⁴.

²². Abdullah Saydam, "Aşiretlerin İskânı", Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, s.232.

²³. Abdullah Saydam, "Aşiretlerin İskânı", Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, s.233.

²⁴. Abdullah Saydam, "Aşiretlerin İskânı", Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, s.233.

Yine bu hususta Sivas Valisinin gönderdiği yazıda Rişvan aşiretinin kışlaklarına giderken halktan gasbettikleri hayvanların teslimi için aşiretin yirmiden fazla beyi ile oba ihtiyarlarının Sivas'a çağrılıp hemen gasbedilmiş olan malların sahiplerine verilmesinin istendiği ve aşiret ileri gelenlerinin öteden beri baş vurdukları hilelere, karşı da bir an evvel sonuç alabilmek için birkaç yüz başıbozuk süvari askeri, aşiretin yaylamakta bulunduğu Uzunyayla'ya gönderildiği görülmektedir. Sert tedbirlerin alınması üzerine aşiret içerisinde bulunan hırsızlar getirdikleri malları Sivas yakınındaki Paşa Çayırı adlı yerde sahiplerine iade etmişlerdir²⁵.

Afşar aşireti ile Rişvanlı ve Türkanlı aşiretlerinin şekavetleri sırasında sık sık müttefik olarak çalıştıkları görülmektedir. 1846 yılında Bozok ve Kayseri mutasarrıfı olan Celaleddin Paşa'nın merkeze bildirdiğine göre bu aşiretlere mensup eşkiyalar ki, iki bin hane kadar olup Gedikcik kazası halkının toplam yedi binden fazla hayvanı çalmışlardır²⁶. Ankara ve Bozok Valisi Vecihi Paşa'nın 24 Muharrem 1265 (20 Aralık 1848) tarihli yazısında belirtildiğine göre son yıllarda sadece Ankara ve Çankırı sancaklarında yaşayan halktan gasbedilen mal ve hayvanın değeri 3000-4000

²⁵. Abdullah Saydam, "Aşiretlerin İskanı", Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, s.233.

²⁶. BOA. İrade-Meclis-i Vâlâ No: 1667: 3 Kasım 1846 tarihli irade

keseye ulaşmaktaydı²⁷.

Aşiretler arasında en tehlikelilerinin başında Afşarlar gelmekteydi²⁸. 1846'da 1200 hanelik nüfusuyla (yaklaşık 6000 kişi) en kalabalık aşiretlerden biriydi. 800-900 hanesi Çukurova taraflarında, 200-300 hanesi ise Kayseri'ye bağlı Zamantı taraflarında kışlamaktaydılar. Yaylaları ise Uzunyayla tarafındaydı²⁹. Afşarların 1840-1850 yılları arasında galeyan halinde olduğu, hatta kendilerine, vergilerini tahsil ve askere vermeleri gereken kişilerin sevkini temin etmek için Maraş Valisi Yusuf Paşa tarafından gönderilen Maraşlı Osman Paşa ile bazı adamlarını katletmeleri hükümetin mesele üzerinde daha hassas durmasına yol açtı³⁰.

Ankara, Yozgat, Kırşehir, Nevşehir, Çorum, Konya, Sivas taraflarında yaylayıp kışlayan Rişvan, Haremeyn, Boynuincelu, Çelikanlu, Cihanbeylu, Kuzugüdenlü, Şeyh Bezenlu, Türkanlu ve diğer aşiretlerin de eşkiyalık ve yol kesicilik konusunda Afşar'dan aşağı kalır yanı yoktur. Özellikle Rişvan aşiretine mensup oymakların son derece itaatsiz olduğu görülmektedir. Bunlar zaman zaman birbirleriyle müttefik olarak meskûn ahalinin malını gasbetmekten geri kalmıyorlardı. Bu

²⁷. Abdullah Saydam, "Aşiretlerin iskânı", Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, s.235.

²⁸. Abdullah Saydam, "Aşiretlerin iskânı", Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, s.235.

²⁹. Abdullah Saydam, "Aşiretlerin iskânı", Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, s.235.

³⁰. Abdullah Saydam, "Aşiretlerin iskânı", Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, s.235.

durum hakkında Ankara ve Bozok Valisi Vecihi Paşa'nın verdiği şu bilgi meselenin ne dereceye vardığını göstermektedir: "eşkiya-yı merkumenin galeyani münasebetiyle ahali ve fukârâ mal, can ve ırzlarından kat-i ümid derecesine varmış ve yolcular gidemeyüb ahali köylerden ve hanelerinden çıkamayub heskes buldukları yerlerde kapanıp kalıp muhâsara şekline" girmişlerdir³¹.

Gerçekten de bu yıllarda Orta Anadolu'da kargaşa had safhaya ulaşmış ekonomik ve ticari hayat durma noktasına gelmiştir. Nitekim bölgede bulunan ekrad ve Afşar aşiretinin saldırıları yüzünden halk büyük ölçüde can ve mal kaybına maruz kalmıştır. Yozgat civarında bulunan köyler de eşkiya yüzünden boşalmıştır³².

Rişvan aşireti 1263 (1847)'de yaylak-kışlak mahalleri dahilinde olan Sivas taraflarına gelip giderken yerli ahaliye zarar verdiğiinden üzerlerine bir miktar asker gönderilerek ahalinin asayışı ve istirahati temin edilmiştir. Ahaliye tekrar zulmetmeye teşebbüslerinin önlenmesi için de gerekli olan yerlere lüzumu kadar asker bırakılmıştır³³.

³¹. Abdullah Saydam, "Aşiretlerin iskânı", Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, s.236

³². Abdullah Saydam, "Aşiretlerin iskânı", Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, s.236

³³. BOA. İrade-Dahiliye, No: 8221: 19 Ekim 1847 tarihli irade

Yine aynı bölgede bulunan Badıllu aşireti fukârâ ahaliye zulmettiğinden Kaimakam Osman Bey bir miktar asker ile üzerlerine gitmiştir. Aşiret nasihatleri dinlemediği gibi "asker üzerine silâh tutmuştur". Askerler eşkiyaya silâh ile karşılık vermiş; 10-15 tanesini yaralamış, geri kalanları da kaçmışlardır³⁴. Kozan dağında bulunan Afşar, Serkendili ve Lek ekradından 1268 (1852) yılında birkaç yüz süvâri eşkiya ortaya çıkmıştır. Bunlar Niğde Sancağı'nın doğusunda dolaşmakta, Niğde-Nevşehir-Yaylalı ve Nevşehir-Kırşehir-Yaylalı aralarında yolcuların yolunu kesmekte ve boş köylere saldırmaktadırlar. Ayrıca Niğde civarında bulunan Germiyan Çukuru isimli mahalde ve Nevşehir kazasına tabi Karacakurd aşiretinden birkaç devecinin üzerlerine giderek bir baş deve, yedi baş merkeb ve bir miktar akçe ile eşyalarını gasbetmişlerdir. Yine Germiyan köyü sakinlerinden on iki baş beygir ve bir baş merkebi zorla almışlardır. Konya'dan bir miktar zabıta neferi gönderilerek zararlarına son verilmek istenmiştir. Ancak Konya zabıtasının bu sırada vergi tahsiliyle uğraşması yüzünden sadece on kişi gönderilmiştir³⁵.

1269 (1853) tarihinde merkeze yazılan bir tahrirat ile Sivas eyaletinde bulunan Koçkiri aşiretinin civar kazaların ahalisine ve gelip geçenlere saldırı-

³⁴. BOA. İrade-Dahiliye, No:8283: 2 Kasım 1847 tarihli irade

³⁵. BOA. İrade-Dahiliye, No: 16103: 21 Ekim 1852 tarihli irade

rip hırsızlık yaptığı ve adam öldürmeye cesaret ettiği bildirilmiştir. Ahalinin yardım istemesi üzerine Sivas Valisi tarafından bir tabur piyade ve bir bölük topçu askeri sevk edilerek aşiretin etrafı sarılmıştır. Sivas Valisinin mahareti ile aşiret reislerine iyi davranılmış; kendilerine hilât verileceği beyan edilmiştir. Reisler, valinin iyi niyetli davrandığını görünce üzerlerine asker sevk edilmeyeceğini zannederek direnmek istemişlerdir. Fakat direnmenin faydasız olacağını anladıklarından silâhlarını bırakmışlardır. Böylece eşkiyanın silah kullanılmadan terbiye edilmesi Valiye teşekkür kazandırmıştır³⁶.

Ankara çevresinde bulunan Afşar ve Rişvan aşiretleri yaz mevsiminde ahaliye zarar verdiklerinden üzerlerine asker sevk edilmesi gerekmektedir. Fakat Ordu henüz cephede (Kırım Savaşı) olduğundan uygunsuzluk yaptıkları yerlerden 200 nefer süvari yazılacak ve bunların masrafı iane-i cihâdiye³⁷ olarak yerli ahali tarafından karşılanacaktır³⁸.

Harput eyaletinde bulunan Kömürkaris aşireti de 1263 (1847) yılında Kostındağı denilen yerde Malatya kervanının yağmalamıştır. Eşkiyanın yakalanarak terbiye edilmesi için Kaymakam İslâm Bey görevlendirilmiştir.

³⁶. BOA. İrade-Dahiliye, No:17193: 13 Temmuz 1853 tarihli irade

³⁷. İâne-i Cihâdiye için bkz. Musa Çadırcı, *age*, s.144-145

³⁸. BOA. İrade-Meclis-i Valâ, No: 14614: 6 Şubat 1854 tarihli irade

Kaymakamın emrine Anadolu Ordusu'ndan bir tabur asker verilmiş ve eşkiya yakalanmıştır. Ahaliden çaldıkları mallar kaymakamın gözetiminde sahiplerine verilmiştir. Devlet aşiretin yaptığı uygunsuzlukları ve bunun neticesinde ne şekilde terbiye edildiğini diğer aşiretlere de ibret olması için **Takvim-i Vekayi'**de yayınlanmasına karar vermiştir³⁹.

Yine Harput'ta çadırlarda yaşamakta olan Diricanlı ve Rişvan aşiretleri Sivas ve Harput'ta bulunan ahalinin koyun ve diğer hayvanlarını gasbetmiş; yoldan geçenlerin eşya ve mallarını almış; her iki Sancağın ahalisini canından bezdirmiştir. Ayrıca kışlakları olan Malatya'da etmedikleri hasarat kalmamıştır. Aşiretlerin toplam 500 hanesinden 200 hane gasb ile meşgul olmaktadır. Aslında bunlar 1261 yılında iskân edilmişler; fakat sonradan ikamet mahallelerinde kalmaları yeteri kadar kontrol edilemediği için eski hallerine dönerek eşkiyalık yapmaya başlamışlardır. Bunun üzerine Harput Valisinin, maiyyetinde 500 süvari ve 300 piyâde ile bizzat bölgeye gitmesine karar verilmiş ve eşkiya 1272 (1855) de ele geçirilmiştir⁴⁰.

Adana'da bulunan Tecirli aşireti 1272 (1855) yılı içerisinde Maraş ve kazalarından hayvan ve eşya gasbetmiştir. Ahalinin şikayeti üzerine aşiret yaylada

³⁹. BOA. İrade-Dahiliye, No:7390: 15 Nisan 1847 tarihli irade

⁴⁰. BOA. İrade-Dahiliye, No:22073: 19 Ocak 1855 tarihli irade

iken üzerlerine varılmış ve çaldıkları mallar ellerinden alınarak Maraş hükümet konağı önünde sahiplerine verilmiştir.Çaldıkları hayvan ve eşyanın tutarı 137.248 guruştur⁴¹. Adana'da bulunan Cirid ve Bozdoğan aşiretleri mensubu bazı kişiler ahali ve fıkara zarar verdiklerinden üzerlerine 1275 (1858) de asker sevkedilerek terbiyelerine bakılmıştır. Eşkiyanın terbiyesi için bir tabur asker sevkedilmiştir⁴².

Harput'a tabi Erguvan kazası dahilinde bulunan Diranlı, Sinanlı ve Mikaili aşiretleri, eski kaza müdürü Abbas Bey ile Poyrazoğlu Hasan Bey'in tahrik etmesiyle çevreye zarar vermektedirler. 1276 (1850)'de yakınlarında bulunan Kurmanlu aşiretinden hayvan çaldıkları gibi yaylağa giderken yolları üzerinde bulunan köylere girmiş ve pek çok hayvan ile zahirelerini çalmışlardır. Üzerlerine asker sevkedilince Sivas, Bozok ve Kangal taraflarına kaçmışlardır. Eşkiyalık yapan aşiretlerin yakalandıkları yerlerde iskân edilmesi kararlaştırılmıştır⁴³.

Afşar aşireti hayli zamandan beri başı boş hareket etmekte, etrafta bulunan ahali ve fıkârânın mal ve eşyasını gasbetmektedir. Bununla da kalmayıp daha önceden Sivas'a bağlı Aziziye kasabasında iskân edilen

⁴¹. BOA. İrade-Dahiliye, No:23183: 17 Ocak 1855 tarihli irade

⁴². BOA. İrade-Dahiliye, No:27314: 17 Eylül 1858 tarihli irade

⁴³. BOA. İrade-Meclis-i Valâ, No: 18739: 20 Ocak 1850 tarihli irade

Çerkes Muhacirleri ile de silâhlı mücadeleye girmiştir. Aşiretten 1400 hane, Mirliya Abdurrahman Paşa maiyyetinde gönderilen asker ile Harput, Diyarbakır, Mardin ve Siverek taraflarında 1280 (1863) de iskân edilmiştir⁴⁴. Afşarların üzerine gönderilecek askerlerin Top nakliyatında kullanacakları 22 baş at ve beygir Aziziye ahalisi tarafından karşılanmıştır⁴⁵. Aşiret burada iskân edildikten sonra iskânda gösterdiği yardımından dolayı aşiret Müdürü Hacı Bey'e mükafat olarak dördüncü rütbeden bir mecdî nişânı verilmiştir⁴⁶.

1285 (1868) tarihinde, Diyarbakır'a tabi Hısn-ı Mansur kazasında bulunan Atmalu, Çakallu, Mihmanlu, Bukelki, İzullu, Çokanlu, Dalyanlu ve Rişvan aşiretleri şimdiye kadar çadırlarda yaşadıklarından ve yerleşik ahaliye uygunsuz davrandıklarından iskân edilmişlerdir⁴⁷.

Kendi iç düzenleri, oba ve boy beyleri emrinde gelenek haline gelmiş olan hiyerarşik yapıları sebebiyle devlet kavramına bile pek iltifat etmeyen aşiretler, devletin varlığı için asgari şart olan bir takım hürriyetlerden fedakârlık zorunluluğunu kabullenmiyorlardı. Bununla birlikte hükümet, aşiretlerin sebep oldukları huzursuzluğun mutlaka önlenmesi gerek-

⁴⁴. BOA. İrade-Dahiliye, No:35302: 22 Kasım 1863 tarihli irade

⁴⁵. BOA. İrade-Dahiliye, No:35582: 2 Mart 1863 tarihli irade

⁴⁶. BOA. İrade-Dahiliye, No:37981: 18 Şubat 1865 tarihli irade

⁴⁷. BOA. İrade-Dahiliye, No:40416: 15 Eylül 1868 tarihli irade

tiğinin farkındaydı. Ancak bunların konar-göçer olmaları sebebiyle belli bir mekânları olmadığından mücadele zor olmaktadır⁴⁸. Buna dair Sadarettin Seraskerliğe yazılan 6 Aralık 1846 tarihli yazıda Afşar aşiretinin isyân halinde olduğu vurgulanarak; "Bunlar bir mahalde toplu durur takım olmayub müteferrik ve bir cânibden sıkıştırıldığı gibi öte tarafa geçerek ve cibiliyet-i aslileri iktizâsınca her kangısı olur ise olsun birinin terbiyesiyle diğeri mürtekib olduğu uygunsuzluğu elden bırakmıyarak bunların bir hüsnü suretle ve be-tahsis mezkur Afşar ve Kuzugüdenli aşiretlerinin tez elden terbiyelerine bakılmak lâzımedendir" denilmektedir⁴⁹.

Görüldüğü gibi aşiretlerin iktisâdi ve ictimai anlayışları ve buna dayalı hayat tarzları kendilerine devletle karşı karşıya getirmiştir. Devlet meskun ahaliyi, korumak⁵⁰, ülkede devlet otoritesinin varlığını hissettirmek durumunda kalmıştır. Yapılacak en mantıklı işin de asayişsizlik sebebi olan konar-göçer aşiretlerin iskân edilmesi olduğu anlaşılmıştır. Ancak aşiretler iskân sonrası da yerlerinden firâr ederek yeniden eşkiyalık yapmaya başlamışlardır⁵¹. Devlet ise

⁴⁸. Abdullah Saydam, "Aşiretlerin iskânı, Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, s.237.

⁴⁹. Abdullah Saydam, "Aşiretlerin iskânı", Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, s.238.

⁵⁰. BOA. İrade-Meclis-i Vâlâ, No:14614: 6 Şubat 1854 tarihli irade

⁵¹. BOA. İrade-Meclis-i Vâlâ, No:3088, İrade-Meclis-i Vâlâ: No:14614. 13 Haziran 1848 ve 6 Şubat 1854 Tarihli İradeler.

bu arzuyu kırmaya çalışmıştır⁵².

Osmanlı İmparatorluğu'nda konar-göçer aşiretlerin ortaya çıkardığı sorunlar Tanzimat döneminde de devam etmiştir. Genel iç güvenliğin sağlanamadığı devirlerde yerleşik halk için tehlikeli olmaya devam etmişlerdir. Dönemin başlarında iç güvenlik iyice bozulduğundan, konar-göçer aşiretler diledikleri gibi hareket ettikleri söylenebilir. Sürüleriyle yaylalara çıktıklarında çoğu zaman kendilerine resmî güzergâh olarak gösterilmiş yollardan geçme yerine, yerleşik halkın ekin, bağ ve bahçelerinden yahut ekili arazinin yakınlarındaki yollardan gitmeyi tercih etmişlerdir. Yayla mevsimi bitip kışlaklarına döndüklerinde ikinci kez ürünlere zarar vermekte idiler⁵³.

Konar-göçerlerin yazın veya kışın ikâmet ettikleri alanlar her zaman aynı olmuyordu. Vilayet ve sancaklar arasında dolaşmaktaydılar. Bu yüzden bir suç işlediklerinden onları bulmak kolay olmuyor, bir sancaktan diğerine geçerek mülki amirlerin yetki tereddüdüne sebep oluyorlar ve neticede uzun yazışmalar yüzünden çoğunlukla yapılan gasb ve darb hareketleri cezasız kalıyordu. Aşiretlerin iskânı konusuyla uğraşan en yetkili kişi durumundaki Vecihi Paşa'nın şu ifadeleri konuya daha fazla açıklık getirmektedir: "Bunlar gelip giderlerken halkın mallarını alıp kışlak tarafında

⁵². BOA. İrade-Meclis-i Vâlâ, No:18739: 20 Ocak 1850 tarihli irade

⁵³. Musa Çadırcı, *age*, s.68.

aldıklarını yaylak tarafındakiler, yaylak tarafında aldıklarını da kışlak tarafındakilere satmaktadırlar. Mesafenin uzaklığı sebebiyle mal sahipleri mallarını bulmağa muktedir olamıyorlar. Yine yolda ahâlinin ekinlerini hayvanlarına yedirip telef ettiklerinden başka ele geçirdikleri hayvanları sürüp götürmektedirler. Bu âdet çoktan beri var ise de hele bu iki senedir pek fazla azıtıp vurgunculuğa başlayıp halka korku salmışlardır⁵⁴.

Asayişin sağlanabilmesi için yetkililer, öncelikle nasihat ve iknâ suretiyle gailenin bertaraf edilmesi, aşiretin önde gelenleri ile müsbet diyalog kurulması, bu da olmazsa kuvvete baş vurulması taraftarı idiler. Öte yandan eğer bir askeri müdâhale zorunluluğu ortaya çıkarsa halkın bundan zarar görmemesi için gerekli tedbirlerin alınması valilere sıkı surette tenbih olunmaktaydı⁵⁵.

Aşiretlerin sebep oldukları asayişsizliğin mutlaka önünün alınması gerektiğini düşünen hükümetin, mahalli yetkililere bunun nasıl olabileceğine dair sorduğu soruya bütün yetkililerce, askeri tedbirlerle kısa sürede aşiretlerin terbiyeleri mümkün olabilir ise de en ufak bir fırsatta bunların yeniden harekete geçecekleri şeklindeydi. Daha kesin ve kalıcı tedbirin ise

⁵⁴. Abdullah Saydam, "Aşiretlerin İskanı", Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, s.238.

⁵⁵. Abdullah Saydam, "Aşiretlerin İskanı", Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, s.238.

ancak bütün aşiretlerin iskân edilmeleri ile mümkün olabileceği şeklidir⁵⁶.

Aslında aşiretlerin tedip ve terbiyeleri öyle kolayca gerçekleştirilebilecek bir iş değildir. Zira aşiretler birleşerek güçlerini artırmışlardır. Birleşmeler bile hemen hepsinin zihniyeti soygun, yol kesme ve hırsızlık şeklidir. Aşiretlere karşı kuvvetli bir askeri güç gösterilmemesi halinde onların pek baş eğmeyeceği anlaşılıyordu. Nitekim Dersaadet, Anadolu ve Arabistan ordularından ayrılacak kuvvetlerle Maraş, Adana, Sivas, Bozok, Kayseri, Ankara, Çankırı, Kütahya ve Konya bölgelerinden Orta Anadolu kuşatılarak bu sahada kalan aşiretlerin nizâm altına alınıp uygun mahallere yerleştirilmeleri kararlaştırılmıştır. Bu süreçte aşiretlerin saldırılarda bulunmamaları için muhtelif yollara başvurulmuş, mesela aşiretlerden rehinel alınması yoluna gidilmiştir⁵⁷.

Aşiretlerin iskân edilerek asayişin temin edilmesi isteğinde yerli ahaliyi bunların zararlarından koruma arzusu da etkili olmuştur. Devletin kendisini tebasının can, mal ve namusunu korumakla yükümlü görmesi bunda etkili olmaktadır. İskândan beklenen fayda aynı zamanda "ahalinin temin-i asayiş ve istirâha-

⁵⁶. Abdullah Saydam, "Aşiretlerin iskânı", Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, s.239.

⁵⁷. Abdullah Saydam, "Aşiretlerin iskânı", Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, s.239.

tı"dır⁵⁸.

Devlet, uygunsuzluk yapan aşiretler üzerine her ne kadar asker sevk etmekteyse de bunlara karşı hoş görüyü de elden bırakmamıştır. Bir taraftan meskun ahaliye zarar veren aşiretler terbiye edilirken aşiret içerisinde bulunan boy beyi ve ağaların da kendi aşireti halkına zulmetmeleri önlenmeye çalışılmıştır. Bu şekilde Sivas valisinin 7 Şaban 1264 (9 Temmuz 1848) tarihli tahriratında belirtildiği üzere Mecidözü kazasında bulunan Millü aşireti boy beyi Halil Bey'in ahaliden zorla para topladığı gibi adam öldürmek ve namussuzluk yapacak kadar şımarıldığı görülmektedir. Halil Bey üzerine gönderilen askerlere de silâhla karşılık vermesine rağmen memurlara verilen emirde üslûb-u hakimâne ile tutuklanması, yumuşak üslûpla nasihat edilmesi istenmiştir⁵⁹. Bu tarz davranışlarla aşiretlerin uygunsuzluklarının ortadan kalkacağı gibi, iyi muameleye şahit olan diğerlerinin de iskâna meylinin artacağı düşünülmektedir⁶⁰. Tanzimat döneminde Suriye'de yaşayan Arap aşiretlerinden Aneze aşiretinin özellikle Güneydoğu Anadoluya saldırıları görülmektedir. Bu aşiret çölün verdiği avantajı kullanarak Urfa ve Siverek taraflarında hırsızlık yapmakta ve üzerine asker sevke-

⁵⁸. BOA. İrade-Dahiliye, No:8221: 19 Ekim 1847 tarihli irade

⁵⁹. BOA. İrade-Meclis-i Vâlâ, No: 3131: 9 Temmuz 1848 tarihli irade

⁶⁰. BOA. İrade-Meclis-i Vâlâ, No: 3088: 13 Haziran 1848 tarihli irade

dilince geri çekilmektedir. Bunların yüzünden bölgede birçok köy boşalmış; ahali başka köylere göç etmiştir. Devlet askeri tedbirler alarak sınır güvenliğini ve bölge asayişini korumaya çalışmıştır⁶¹.

Görülüyor ki, aşiretlerin iskânı konusu ile asayiş meselesi birbirleriyle yakından ilgiliydi. İskânın gerçekleşebilmesi için asayişin temini gerekiyordu. Asayişin temini ise bunların iskânı ile çok kolay bir şekilde başarılabilirdi⁶².

C.) Asker ihtiyacını Karşılama Arzusu

Yeniçeri Ocağı'nın 1826'da kaldırılmasından sonra, çağdaş ordular örnek alınarak Osmanlı Ordusu yeni baştan düzenlenmişti⁶³.

Tanzimat döneminin ilk evresinde her alanda olduğu gibi askeri kurum ve kuruluşlarda da başlatılmış olan düzenlemeler sürdürüldü. Tanzimat Fermanı gereğince askerlik vatan borcu haline getirildi. Her bölgeden gerektiği zaman istenecek askerin daha iyi bir usulle alınmasını ve dört-beş yıl süre ile hizmet etmelerini sağlayacak bir yöntem bulunması gerekmiştir. 1843'de yapılan bir düzenleme ile Osmanlı toprakları, coğrafi durum ve genişlik göz önünde tutularak beş büyük ordu

⁶¹. Abdullah Saydam, "Aşiretlerin İskânı", Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, s.240.

⁶². Asayişin sağlanmasında İskânın gerekliliği için bkz. Abdullah Saydam, "Tanzimat Döneminde Halep ve Musul Dolaylarında Aşiretlerin Yol Açtıkları Asayiş Problemleri" Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Samsun 1988, Sayı: VIII, s.243-255.

⁶³. Musa Çadırıcı, age, s.313.

bölgesine ayrıldı. Ordulardan ilk ikisi İstanbul'da "Hassa Ordu-yı Hümâyun Dairesi" ve "Dersaadet Ordu-yı Hümâyun Dairesi" adlarıyla oluşturuldu. Diğer üç ordu, "Anadolu Ordu-yı Hümâyun Dairesi", "Rumeli Ordu-yı Hümâyun Dairesi" ve "Arabistan Ordu-yı Hümâyun Dairesi" olarak belirlendi. 1848 yılında ise Bağdat merkez olmak üzere altıncı bir ordu "Irak ve Hicaz Ordu-yı Hümâyunu" adı ile kuruldu⁶⁴.

1846'da yapılan bir yenilik ile askere alma usulünde de değişiklik yapılmış ve "Kura Meclisleri" oluşturulmuştur. Kimlerin askere alınacağı kura çekmek suretiyle tesbit edilecektir⁶⁵.

Çıkarılan yeni askerlik kanunları gereğince konar-göçerlerden de asker alınacaktı. Konar-göçer aşiretler, diğer yeniliklere gösterdikleri tepkiyi bu konuda da ortaya koydular. Asker vermemek için yer yer ayaklanmalara sebep oldular⁶⁶.

Konar-göçerlerin ne yerleri ne de nüfusları sağlıklı bir şekilde tesbit edilebiliyordu. Aşiretler, elemanlarının askere alınmasına muhalefet ediyorlardı. Bu yüzden aşiret iskânının ilk gerekçelerinden birisi askere alınacak eleman sayısını artırmaktı. Meselâ 9 Şaban 1258 (22 Mart 1842) tarihli irade ile Bozok Kaimakamından Haremeyn aşiretinin iskânı ile hemen askerlikle ilgili hükümlerin tatbiki istenmiştir. Aynı

⁶⁴. Musa Çadırcı, *age*, s.315.

⁶⁵. Musa Çadırcı, *age*, s.316.

⁶⁶. Musa Çadırcı, *age*, s.316.

şekilde Ankara taraflarında yerleştirilen Tabanlı, Hacıyanlı ve Türkânlu Aşiret mensuplarının askere alınabilmesi için nüfus kütüklerinin tanzim edilerek "asâkir-i hassa-i şâhâneye" gönderilmesi ilgililere emredilmiştir⁶⁷.

Buna bağlı olarak nüfus sayımlarının daha sağlıklı olabilmesi için aşiretlerin belli bir alanda iskânları icab etmekteydi. Bilindiği üzere Sultan II. Mahmud devrinden itibaren önceleri erkek nüfusun sayımı yapılmış, yüzyılın ikinci yarısında ise bütün nüfusun kaydedilmesine önem verilmişti. Dolayısıyla vergi ve askerlik ile ilgili hususlar için çağdaş bir sayımın yapılması zorunluydu ve bundan da verimli netice alınabilmesi için küçümsenmeyecek derecede kalabalık olan aşiretlerin iskânı gerekiyordu. Devletin içinde bulunduğu mecburiyet dolayısıyla bir yere yerleştirilen ahalinin hemen sayımlarının yapıldığını görmekteyiz⁶⁸. Bu şekilde Bozok sancağına tabi Sorgun Kazasında bulunan Badıllu aşiretinin nüfusu 1265 (1849)'da sayılmıştır⁶⁹. "Kürdistan eyaleti" dahilinde bulunan Sason, Hayut ve Mutki kazalarının ahali ve bazı aşiretler ile Muş havalisi ekrağı 1269 (1852)'de ıslah edilerek buralarda kura-yı şer'ıye (kura ile askere alma işi)

⁶⁷. Abdullah Saydam, "Aşiretlerin İskânı", Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, s.242.

⁶⁸. Abdullah Saydam, "Aşiretlerin İskânı", Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, s.242.

⁶⁹. BOA. İrade-Meclis-i Vâlâ, No: 3690: 5 Mart 1849 tarihli irade

icra olunmuştur⁷⁰. Ayrıca ahalinin ellerinde bulunan silahlar teslim alınmıştır⁷¹.

1272 (1856-57)'de Alâiyede bulunan Karaevli ve Hacıkaralı aşiretlerinin kura-yı şer'iyeye icra olunarak, ne kadar redif neferi verecekleri kararlaştırılmıştır⁷².

1273 (1857) tarihinde Arablı aşireti İzmir sancağı'nda Kömürdice (?) denilen yerde ve Çiti aşireti de Karesi Sancağı'nda Kışla mahallesinde iskân edilmişlerdir. Bunlar diğer meskun ahali hükmünde olacaklarından vergileri, kanunları ve kura-yı şer'iyyeleri tesbit edilmiştir⁷³.

23 Safer 1273 (23 Ekim 1856) tarihinde Dersim Sancağında bulunan Koçkiri aşireti eşkiyasının ıslahatı ve Harput'ta bulunan bazı mahallerin kura-yı şer'iyyelerinin icra edilmesi için Mirlivâ Hasan Paşa görevlendirilmiştir. Hasan Paşanın emrine eşkiyanın karşı koyma endişesi sebebiyle lüzumu kadar asker verilmiştir⁷⁴.

Kırım harbi esnasında çekilen asker sıkıntısı sebebiyle Gâvurdağları ve Kozandağları bölgelerinden de asker istanmesi lüzumu ortaya çıkmıştı. Ancak bu istek bölgedeki aşiretlerin devlete olan muhalefetleri

⁷⁰. BOA. İrade-Dahiliye. No: 16232: 15 Kasım 1852 tarihli irade

⁷¹. BOA. İrade-Dahiliye. No: 16510: 5 Mayıs 1852 tarihli irade

⁷². BOA. İrade-Meclis-i Valâ, No:15251: 11 Mart 1856 tarihli irade

⁷³. BOA. İrade-Meclis-i Valâ, No:15068: 1 Ocak 1857 tarihli irade

⁷⁴. BOA. İrade-Dahiliye. No: 23611: 23 Ekim 1856 tarihli irade

sebebiyle gerçekleştirilememiştir. Bu sırada İngiliz elçilik baş tercümanı Pizani'nin adı geçen yerleri Osmanlı idaresine sokma teklifi de Reşid Paşa tarafından "ecnebi eli girer" korkusuyla reddedilmiştir. İngilizlerin devletin iç işlerine karışmasına fırsat verilmemek istenmiştir. Fakat ıslahat meselesinin gerekliliği sebebiyle bu iş, savaş sonrasına bırakılmıştır. Yani bu hareket yalnız orduya yeni asker kaynağı temin etmek için değil aynı zamanda ıslahat ve iskânın gerçekleştirildiği bir hareket olmuştur⁷⁵.

Söz konusu hareket 1865'te Fırka-i ıslahiye'nin kurulması ile amacına ulaşmıştır. Fırka-i ıslahiye sayesinde hem bu bölgelerde bulunan aşiretler iskân edilmiş, hem de yeni kazalar kurulmuştur. Bu arada Kozanoğullarının başı boş hareketlerine de son verilmiştir. Bu bölgede Fırka-i ıslâhiye tarafından iskân edilen nüfusun 9176 hane (26573 kişi) müslim ve 2538 (8591 kişi) gayr-i müslim olması önemli bir asker rezervinin temin edildiğini göstermektedir⁷⁶.

⁷⁵. Yusuf Halaçoğlu, "Fırka-i ıslâhiye ve Yapmış Olduğu İskân", TD, sayı 27 (İstanbul 1973), s.2
bu konuda ayrıca bkz. Paul Dumont, "1865 Tarihinde Güneydoğu Anadolu'nun İslahı, TED, sayı 7-8, (İstanbul 1977) s.373 ve Ahmet Cevdet Paşa, Maruzat, Yayına hazırlayan Yusuf Halaçoğlu, İstanbul 1980, s.113-187, Ahmet Cevdet Paşa, Tezâkir, 21-39, Yayınlayan Cavid Baysun, Ankara 1991, s.107-202.

⁷⁶. Yusuf Halaçoğlu, "Fırka-i ıslahiye ve Yapmış Olduğu İskân", TD, sayı 27 (İstanbul 1973), s.16.

D) Sınır Boylarındaki Aşiretler ve Sınır
Güvenliğini Temin Etmek İsteği

incelediğimiz dönem içerisinde XVII. ve XVIII. yüzyıl iskân faaliyetlerinden farklı olarak Osmanlı devleti ile İran arasında bazı aşiretlerin tâbiyyetleri dolayısı ile karşılıklı görüşme ve el altından çekişmeler olmaktadır. Söz konusu aşiretler Haydaranlı⁷⁷, Sibkânlı⁷⁸, Hasenanlı⁷⁹ ve Zilânlı⁸⁰ aşiretleridir.

Aşiretlerin yaylak ve kışlakları Osmanlı devleti ve İran arasında bulunduğundan mevsimlere göre yer değiştirmeleri sınırda asayişsizlik doğmasına sebep olmaktadır. Fakat asıl huzursuzluk kaynağı bu değildir. Haydaranlı ve Sibkânlı aşiretlerinin tâbiyyetlerinin belli olmaması huzursuzluğun en önemli sebebidir⁸¹. Nitekim İran murahhası Mirza Mehmet 15 Şevval 1238 (1822) tarihinde Erzurum'a gelmiştir. 16 Şevval günü görüşmeler başlamıştır. Osmanlı hükümeti Şark Ordusu Defterdarı Hacı Sait Efendi ve Serasker Paşa temsil etmiştir. Sulh antlaşmasında esas 1159 (1743) yılında Nadir Şah ile yapılan sulh anlaşmasıdır. İran sefiri

⁷⁷. BOA. İrade-Meclis-i Valâ, No:3551: 14 Ocak 1849 tarihli irade

⁷⁸. BOA. İrade-Meclis-i Valâ, No:3551: 14 Ocak 1849 tarihli irade

⁷⁹. BOA. İrade-Hariciye. No:2894: 9 Aralık 1849 tarihli irade

⁸⁰. BOA. İrade-Hariciye. No: 3395: 1 Nisan 1850 tarihli irade

⁸¹. BOA. İrade-Meclis-i Valâ, No:3551: 14 Ocak 1849 tarihli irade

görüşmeleri kasıtlı olarak uzatmış, Haydaranlı ve Sibkânlı aşiretlerinin İran tebaası olduklarından söz ederek bu iki aşiretin İran'a geri çevrilmelerini istemiştir. Görüşmeler bu yüzden kesilme derecesine gelmiştir. Aşiret çekişmesi otuz dört gün sonra halldilerek sulh anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma metni İstanbul'a gönderilmiş; padişah hemen onaylamıştır. 5 Zilhicce günü bir orta elçi Erzurum'a gönderilerek tasdiknameler karşılıklı değiştirilmiştir⁸².

İran ile Osmanlı Devleti arasında 25 Ocak-4 Şubat 1823 tarihinde Erzurum'da akd olunan anlaşmanın 3.maddesi (aşiretlerle ilgili kısmı) şöyledir⁸³.

- a. Bu anlaşma iki devlet arasında kavga sebebi olan Haydaranlı ve Sibkânlı aşiretlerinin hareketleri ile ilgilidir.
- b. Aşiretler Osmanlı toprağında bulunurken İran hududuna tecavüz ve hasarat ederlerse men ve terbiyelerine sınırdaş devlet memurları dikkat edecektir.
- c. Şayet memurlar tecavüzleri önleyemezlerse aşiretlere nasihat etme yolu denenecektir.
- d. Aşiretler kendi rıza ve ihtiyarları ile İran'a geçerler ise Osmanlı Devleti bunlara müdahale etmeyecek; fakat İran'a geçtikten sonra geri dönmek isterlerse kabul etmeyecektir.

⁸². Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c.6.

Sadeleştiren Dünder Günay, İstanbul, s.2881.

⁸³. BOA. İrade-Meclis-i Vâlâ, No:3551: 14 Ocak 1849 tarihli irade

e. İran tarafından Osmanlı sınırına tecavüz ve hasarat ederler ise İran sınır zaptiyesi bunları önleyecektir.

8-18 Mart 1848 tarihinde yapılan antlaşmanın 3.maddesi:

- a. İran ve Osmanlı devletleri sınırda bulunan aşiretlerin ve kabilelerin hırsızlık yapmalarını önlemek üzere gerekli tedbirleri alıp uygulayacaklarını taahhüd ederler.
- b. Bu hususu sağlamak için münasip mahallerde asker bulunduracaklardır.
- c. Taraflar birbirinin arazisinde meydana gelen hırsızlık, yağma ve katl gibi her türlü hareketi önleyeceklerini taahhüd ederler.
- d. Tabiyetleri belli olmayan aşiretlerin bundan sonra daimi olarak ikamet edecekleri mahalleri seçme hususu kendi iradelerine havale edilecektir.
- e. Tabiyetleri belli olan aşiretler tâbi oldukları devletin arazisine gitmeye zorlanacaklardır.

Antlaşma maddelerinden anlaşıldığına göre, devletler karşılıklı olarak sınırlarını muhtemel tecavüzlerden korumak istemektedirler. Tâbiyyetinde ihtilâf olan aşiretlerin istediği ülkeyi seçmelerine müdahale edilmeyecek; fakat hangi devlete bağlı olduğu bilinen aşiretler ise kendi ülkelerine gönderilecektir. 1238 (1822) anlaşmasının uygulanmasında bazı sıkıntılar çıkmış olmalı ki 1264 (1848) yılında yeniden aynı konu

ele alınmış; uygulamayı kolaylaştırmak gayesiyle askeri tedbire baş vurulması da gündeme getirilmiştir⁸⁴.

Devletler her ne kadar da tâbiyyeti ihtilâf-
lı olan aşiretlere müdahale etmeyeceklerini taahhüd et-
mişlerse de bu şartlarına uymamışlar ve el altından bu
aşiretleri kendi taraflarına çekmeye çalışmışlardır.
1264 (1848) yılında Kars sancağında kışlayan Zilânlı
aşiretinin beyi Hüseyin Ağa ölünce İran, Ağa'nın küçük
oğlu Kasım Ağa'yı kendi tarafına çekmeye çalışmıştır.
Buna karşılık Osmanlı Devleti de Ağa'nın büyük oğlu
Ahmet ağayı taltif ederek 700-800 handen oluşan aşireti
Kars dahilinde münasip yerlerde iskân etmek istemiş;
Ahmet Ağa da aşiret beyi olarak tayin edilmiştir⁸⁵.

Haydaranlı aşireti, bir süre İran'da kaldıktan
sonra 1265 (1849) yılında Van havalisine gelmiştir.
Aşiret bir daha İran'a gitmemek üzere söz vererek iskân
edilmek istediklerini beyan etmiştir. Aşiretin iste-
ğinin karşılanması "anlaşmaya göre uygun olmamasına
rağmen" Van dahilinde uygun olan boş arazilerde yerleş-
tirileceklerdir. Aşireti iskân etmesi için "Kürdistan
Valisi" görevlendirilmiştir. Vali, oturacakları evlerin
kirası ile ihtiyaçları olan un, saman gibi şeylerin
bedelini ödemeleri ve "ahali-i fukaraya teaddileri
olmamak" şartıyla iskân etmiştir. Iskân işinin, "kendi

⁸⁴. BOA. İrade-Meclis-i Valâ, No:3552: 14 Ocak 1849
tarihli irade

⁸⁵. BOA. İrade-Meclis-i Valâ, No: 3044: 22 Mayıs 1848
tarihli irade

hüsn-ü rızaları ile geldikleri" için anlaşmaya aykırı olmadığı beyan edilmektedir⁸⁶.

Devlet, tâbiyyeti belli olmayıp da Osmanlı toprağında bulunan aşiretlerin İran'a salıverilmemesinden yanadır⁸⁷.

1265 (1848) yılında Muş sancağına bağlı Malazgirt kazasında iskân edilen Hasenanlı aşireti⁸⁸ ağası Rıdvan Ağa 200 kadar hanesi ile İran'a geçmek amacı ile sınıra kadar gitmiş; fakat Anadolu Ordu-yı Hümâyunu Müşiri tarafından geri çevrilmişlerdir. Ancak Ağa, İrana gitmek arzusundan vazgeçmediği için haneleri iskân edilmek üzere alıkonularak kendisi İran'a salınmıştır. Aşiretlerin İran'a geçmesinin mutlaka önlenmesi gerekmektedir. Çünkü "bunlar vahşi ve ürkmüş ve müsmû-ü cihân olan usûl-i adli ve merhameti henüz anlamaya" başlamışlardır. Bu yüzden "tedabir-i hâkimane ve muamelelat ile tâbiyyetlerinin bilincine varmaları sağlanmalı, asayişsizliklerine meydan verilmeden ve İran tarafına geçmek arzularına sebep verilmeden" iyi bir şekilde idare edilmelerine önem verilecektir⁸⁹.

1266 (1850) yılında, "Tefrik-i aşair maddesinden" önce Rusya ve İran ülkelerine hicret etmiş olan

⁸⁶. BOA. İrade-Meclis-i Valâ, No:3551: 14 Ocak 1849 tarihli irade

⁸⁷. BOA. İrade-Meclis-i Valâ, No:3551: 14 Ocak 1849 tarihli irade

⁸⁸. BOA. İrade-Meclis-i Valâ, No:11875: 7 Aralık 1849 tarihli irade

⁸⁹. BOA. İrade-Hariciye, No:2894: 9 Aralık 1849 tarihli irade

20.000 ferd Osmanlı tebası geriye dönmüş ve Bayezid sancağında toplanmışlardır. Bu insanların asıl tâbi oldukları ülkeye dönmeleri, memnuniyetle karşılanmıştır. Fakat bu sırada Rusya tarafından ve Rus tebası olan kişiler de Osmanlı ülkesine gelmişlerse de kabul edilmemişlerdir. Rusya bu hareketi İran'ı desteklemek amacıyla ve kasıtlı olarak yapmaktadır. Zira bu sıralarda İran ile sınır düzenlemesi olacağından bunlar topraklarını genişletmek arzusu ile aşiretlerini Osmanlı ülkesine salmaktadırlar⁹⁰. Van sancağı dahilinde bulunan aşiretlerin ağalarına İran sınırının kesinleşmesi ve "tefrik-i aşair maddesi'nin uygulanmasından önce vergilerine ilave edilmek şartı ile maaş bağlanması kararlaştırılmıştır. Ağalara aylık 950'şer guruş verilecektir. Aşiretlerden gelen haberden yıllık vergilerini zaten zor ödedikleri, daha fazla ödeme güçlerinin olmadığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine, meselenin taşıdığı önem dolayısı ile maaşların Livâ Mal Sandıklarından ödenmesine karar verilmiştir. Fakat, bu maaşların karşılığı olmadığından açıktan ödenecek ve sebep olarak da "icabat-ı mahalliye" gösterilecektir⁹¹. Daha önce İran tarafından taltif edilmekte olan Zilânlı aşireti ağası Kasım Ağa'ya da "bir kıta rûs-u hümâyun ile dördüncü rütbeden bir kıta' nişân-ı zişan" verilerek Dev-

⁹⁰. BOA. İrade-Hariciye. No:3395: 1 Nisan 1850 tarihli irade

⁹¹. BOA. İrade-Meclis-i Vâlâ, NO:6213: 4 Ocak 1851 tarihli irade

lete ısındırılmaya çalışılmıştır⁹².

1273 (1856-57) yılında Kars havalisinde bulunan aşair ve "ekraddan" İran'a tâbi olanların "taraf-ı saltanat-ı seniyyeye celb edilerek" münasip köylere itina ile iskân edilmelerine karar verilmiştir. İran'da bulunan yaklaşık 400 "aile" Osmanlı Devleti tarafından bu tarafa gelmeye iknâ edilmişlerdir. Ancak Osmanlı ülkesine geçmek isteyen hanelerin topluca kabul edilmeleri politikaca sakıncalı bulunduğundan birer ikişer geçenlerin kabul ve iskân edilmesi; fakat bu konuda aleni olarak hareket edilmemesi kararlaştırılmıştır⁹³. Aynı anda Erzurum, Muş ve Van eyalet ve sancaklarında "hayme-nişin" olan Hasenanlı, Sipiki ve Haydaranlı aşiretleri İran'a geçmelerinin önlenmesi için daha önce inşa edilen 9 harabe köye iskân edilmişlerdir⁹⁴.

Daha önce Osmanlı devletine bağlı iken İran tarafında kalmış olan Şekfeti aşireti Ağası Ali Ağa 1273 (1857)'de 130 kadar hane ile Hakkari'ye gelmiştir. Ali Ağa ilkbaharda İran'da kalan 800-900 kadar haneyi de bu tarafa getireceğine dair söz vermiştir. Tekrar İrana geçmemek, fukaraya zulmetmemek şartı ile boş bulunan arazilerde iskân edileceklerdir. Ağa ile taahhütlerinde duracağına dair bir de kefalet seneti imza-

⁹². BOA. İrade-Dahiliye No:23175 : 23 Ocak 1855 tarihli irade

⁹³. BOA. İrade-Dahiliye No:23382 : 22 Eylül 1856 tarihli irade

⁹⁴. BOA. BOA. İrade-Dahiliye No:23641 : 29 Ekim 1856 tarihli irade

lanmıştır. Ali Ağa'nın aşiret arasında sevilir bir kişi olması dolayısı ile kendisine aylık 1000 guruş maaş tahsis edilerek aşirete müdür tayin edilmiştir. Devlet her ne kadar İran'da bulunan aşiretleri kendi tarafına çekmeye çalışıyorsa da bu konuda aleni hareket edemekte, el altından ve muğlak ifadelerle aşiretleri çekmeye çalışmaktadır. Bunda "tabiiyeti ihtilafli" aşiretler hakkında henüz kesin bir karara varılmamış olmasının etkili olduğu görülmektedir. "tabiiyeti ihtilafli" aşiretlerin reislerinden Osmanlı tarafına geçenlere maaş vaad ve tahsis edilmeden; fakat red cevabı da verilmeden temin ve taltif edilmelerine çalışılacak olması Devletin bu konuda oldukça sessiz fakat kararlı olarak çalıştığını göstermektedir⁹⁵.

1284 (1867) yılında Van sancağı çevresinde başı boş dolaşan Haydaranlı aşiretine mensup haneler aşiret müdürü Ali Ağa'nın isteğiyle Satmanış nahiyesinde iskân edilmişlerdir. Şayet nahiyeye arazisinin aşirete yetmemesi söz konusu olursa nahiyeye yakın birkaç köy de kendilerine verilecektir. Ali Ağa'ya hükümetin her zaman kendilerine hürmet ve riayet edeceği, bunların da hükümete itaatten ayrılmamaları gerektiği tenbih edilmiştir. Aşiretin İran'a geçmesinin önlenmesi için sınırdan uzak yerlerde iskân edilmesine gayret edilmiştir⁹⁶.

⁹⁵. BOA. İrade-Meclis-i Vâlâ, No:16467: 15 Ocak 1857 tarihli irade

⁹⁶. BOA. İrade-Dahiliye No: 39502. 8 Ekim 1867 tarihli irade

Görüldüğü gibi Devlet hem sınırlarının emniyet ve asayişinin sağlamak, hem İran'a toprak kaptırmamak ve son olarak da sayıları birkaç bin haneyi bulan aşiretlerin nüfus potansiyeline sahip olmak amacı ile iskân etmek istemiştir.

III. BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN İSKAN SİYASETİ

Osmanlı Devleti'nin iskân politikasında Tanzimat devrinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Zira kendilerini, uzun yıllar boyunca biriken meseleleri çözebilecek yetki ve liyakatta gören devrin yöneticilerinin üzerinde hassasiyetle durdukları problemlerden biri de düzenli bir iskân politikasının tesbiti ve tatbiki idi. Bu yıllarda bozulan iskân sisteminin yeniden sağlıklı bir yapıya kavuşturulması devlet ve toplum düzeninin aksayan yönlerini ortadan kaldırmak için gerekli adımlarından birini oluşturmaktaydı. Nitekim Sultan II. Mahmud, Bosna Eyaletinde çıkan ayaklanmaların bastırılmasından sonra burada lüzumlu gördüğü reformların tatbik edilmesi için gönderdiği talimatta, eski iskân nizamının tekrar ele alınarak tanzim edilmesini emretmişti¹.

Bu dönem iskân politikasının hedefi; öncelikle muhtelif savaşlar dolayısıyla Muhâcir durumuna düşen müslim ya da gayrimüslim Osmanlı tebâsı ile Osmanlı Devleti'ne ilticâ eden yabancı uyruklu kimseleri boş, verimli mahallere yerleştirmek idi. Ayrıca asayişin temini, vergilerin artırılması ve usûlüne uygun biçimde toplanması, orduya alınacak asker sayısının yeterli hale getirilmesi için 1840'lardan itibaren konar-göçer

¹. Abdullah Saydam, "Tanzimat Devrinde Dobruca'da iskân Faaliyetleri", Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı:7, Samsun 1992, s.199.

aşiretlerin Anadolu'nun çeşitli yerlerine iskân edilmeye çalışılması da Tanzimat Devri iskân politikasının diğer bir yönünü teşkil etmektedir².

Bab-ı Ali iskân meselesini, ırk, din, mezhep ayrımı yapmadan maddi kaynakların kullanımını artırıcı, refah ve servet kazanmayı temin edici, insani bir hayat sürdürmeyi sağlayıcı yöntem olarak ele alıyordu. Böylece kişilerin mutluluğunun sağlanmasının yanı sıra Çukurova, Uzunyayla, Konya Ovası ve Dobruca gibi geniş ve verimli alanların şenlendirilmesi cihetine gidiliyordu³.

A) Göçmenlerin Yerleştirilmesi

Osmanlı İmparatorluğu XIX. yüzyıl ortalarından itibaren, daha önce de karşılaşılan fakat büyük çapta olmayan muhaceret meselesi ile karşı karşıya kalmıştır⁴. Kırım Savaşı'nın ardından burada ve Kafkasya'da yaşayan ahali yoğun bir şekilde Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Aynı şekilde Rumeli'nin elden çıkması ile buradan da Anadolu'ya yoğun bir göç gerçekleşmiştir. Bu göçler daha önceden yapılmış olan ilmi çalışmaların⁵ konusunu teşkil etmiştir. Biz de, çalışma

². Abdullah Saydam, aynı eser, aynı yer.

³. Abdullah Saydam, aynı eser, aynı yer.

⁴. Yusuf Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s.8.

⁵. Bu konulardaki çalışmalar: Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Samsun 1992; Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Ankara 1994; Süleyman Erkan, *Kırım, Kafkasya ve Doğu Anadolu Göçleri, (1878-1908)* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Samsun 1993.

konumuz olan konar-göçer aşiretlerin iskân edilmeleri ile aynı döneme rastgelen ve bazen ikisi bir arada yürütülen iskân faaliyetleriyle ilgili politikadan bahsedeceğiz.

Tanzimat döneminde gelen göçmenler, sadece imparatorluğa ait eski topraklardan kaçan "Türk ve müslümanlar olmayıp özellikle Avrupa'daki siyasi mücadeleler sonucunda, kaybeden tarafın Osmanlı Devletine sığındığını görüyoruz. Bilhassa Avrupa'da Liberalizmin ve sosyalist düşüncenin boy göstermeğe başladığı 1830-1840 yıllarından sonra çok sayıda mülteci gelmiştir. (Macar, Bohemyalı ve Polonyalı) Devlet bunları kendi dindaşlarından ayırd etmeksizin iskân etmiştir⁶.

İnsanî duyguların yanında, Avrupalı devletlerin terk edilen topraklardaki Osmanlı vatandaşlarını, daha doğrusu Türk-İslâm unsuru mecburî göçe tabi tutma politikası karşısında Osmanlı hükümeti, ister istemez bütün göçmenlere kapılarını açmıştır. Tamamiyle insan haklarına aykırı olan bu tarz göçleri, Avrupa insanî bir prensibi tatbik ediyormuş gibi savunmaktaydı⁷.

Kırım ve Kafkasya'dan gelen göçmenlerin iskânında öncelikle dinî ve insanî duygular egemen olmuştur. Devlet bu insanları Rus mezaliminden kurtarmak, hiç yoktan tümünün telef olmasını önlemek istemiştir. Bunun yanında gelen göçmenlerin yapılacak yardımlarla üretici durumuna geçerek devlete vereceği vergilerle hazinenin

⁶. Abdullah Saydam, *age*, s.155-156.

⁷. Abdullah Saydam, *age*, s.157.

rahatlayacağı düşünölmüştür. Çerkes, Çeçen, ve Dağıstanlıların askeri ihtiyaçlara uygun olacakları ve bunlardan askeri konularda faydalanabileceği hesaplanmıştır. Özellikle, yurtlarını bırakarak gelen göçmenlerin develete sadık olacağı varsayılarak, iskân olunacakları yerlerde birer örnek teşkil edip devlet otoritesini hiçe sayan konar-göçlerin medenileştirilmesine, bazı ekrad ve urban aşâirinin de devlet nizam ve düzenine alıştırmalarına katkıda bulunacağı düşünölmüyor, en azından dengelenmesi amaçlanıyordu⁸. Bab-ı Ali bir emr-i vâki sonucunda karşılaştığı göç olgusunu, ileride kendisine yarar sağlayacağını düşünerek, yapılan harcama'nın boşa gitmeyeceğine kendisini inandırmıştır. Yeni karşılaşılan büyük felâketin gelecekte yarar sağlayacağı düşüncesi bir teselli unsuru olmuştur⁹. Bununla beraber Devletin bu konudaki politikası muhacirlerin beğenecekleri boş alanlara bir an evvel yerleştirmelerini ve üretici duruma gelmelerini sağlayarak perişanlıklarına son vermek şeklinde olmuştur¹⁰.

Kırım ve Kafkasya'dan gelen muhacirlere on sene vergi muafiyeti, yirmi beş sene askerlik muafiyeti tanınmıştır. Bunlar ayrı ayrı kaza ve köylere değilde miktarlarına göre bunlara münasip ölçüde suyu mevcut, nehir veye denize yakın boş veya verimli arazi tahsis edilerek, birbirine yakın köyler teşkiliyle iskân

⁸. Abdullah Saydam, *age*, s.160.

⁹. Abdullah Saydam, *age*, s.161.

¹⁰. Abdullah Saydam, *age*, s.166.

edileceklerdir. Göçmenlerin kendi mesleklerini icra etmelerine fırsat verilecektir¹¹.

İskân edilecek muhacirlerden zengin olanlar kendi evlerini yapacak; fakat fakir olanların evleri ise devlet tarafından yaptırılacaktır. Muhacirlerin ziraa- te başlamak için ihtiyacı olan her türlü malzeme devlet tarafından karşılanacaktır¹².

Muhacirlerden teşkil edilecek köylerin inzi- batlarının sağlanması için nüfus sayımı yapılacaktır. Her köye kendi aralarından imamlar ve muhtarlar seçile- cek ve durumuna göre bu köyler bir veya bir kaç kaza itibar olunacaktır. Yine kendi aralarından birer kaza müdürü, nüfus kâtibi ve nazırı tayin edilip ehven şe- kilde maaş bağlanacaktır¹³.

Muhacirlere verilen öküz, tohum ve sâirenin bedelleri de refaha kavuştukları zaman yavaş yavaş alı- nacak ve hazineye fazla yük bindirilmemeye çalışılacak- tır¹⁴.

Kırım ve Kafkasya'dan 1856-1876 ve 1878-1908 ile Rumeliden 1877-1890 yılları arasında gelen göçmen- lerin yerleştirildiği yerleşim merkezleri şunlardır¹⁵:

¹¹. Abdullah Saydam, *age*, s.196.

¹². Abdullah Saydam, *age*, s.197.

¹³. Abdullah Saydam, *age*, s.198.

¹⁴. Abdullah Saydam, *age*, s.198.

¹⁵. Tablo N.İpek, A. Saydam ve S. Erkandan alınmıştır.

Kırım-Kafkasya ve Doğu Anadolu		Rumeli'den Göçleri (1877-1890)	
(1856-1876)	Göçleri (1878-1908)		
Dobruca	Aydın	Bursa	Kosova
Tırnova	Kastamonu	Ankara	İşkodraYanya
Ziştovi	Trabzon	Trabzon	Selanik
Niğbolu	Cezair-i	Sivas	Edirne
Plevne	Bahr-i Sefid	Konya	Aydın
Lofça	Şam	İstanbul	Hüdavendigâr
Slovi	Halep	Adana	Biga
Silistre	Tarsus	Çanakkale	İzmit
Ruscuk	Mersin	Erzurum	Kastamonu
Adana		Suriye	Trabzon
Konya		Mamuret'ül-	Ankara
Kütahya		Aziz	Adana
Ankara		Diyarbakir	Konya
Sivas		Bitlis	Sivas
İzmir		Aydın	Erzurum
Rodos		Kastamonu	Van
Çorlu			Bitlis
Eskişehir			Mamuretü'l-Aziz
Bursa			Diyarbakir
İzmit			Halep
Edirne			Suriye
Varna			Beyrut
Canik			Filistin
Bozok			
Selanik			

"Osmanlı Devleti, muhacir gruplarını iskâna elverişli yerlere yerleştirmeye çalışmıştır. Muhacirlerin bir kısmı Balkanlar'daki Türk topraklarına, jeost-ratejik bölgelere yerleştirilerek bölgenin müslüman nüfusu artırılıp daha güvenli bir hâle getirilmeye çalışılmıştır. Diğer taraftan, yeni yerleşim birimleri oluşturmak, boş ve harabe yerlerin ziraâta açılmasını sağlamak, memleketi şenlendirmek ve ma'mûr bir hâle getirmek hedeflenmiştir. Ancak Diyarbakir, Van, Musul, Halep, Bağdat ve Basra'da tespit edilen boş arazilere,

İstanbul ve Rumeli'ye uzak olması, ulaşım ağının yeterli bulunmaması, iklimin muhacirler için elverişli olmaması ve gayr-i müslimlerin tepkileri gibi nedenlerden dolayı muhacirler kitleler halinde yerleştirememişlerdir. Netice itibarıyla muhacirler, Edirne, Aydın, Ankara, Kastamonu ve Hüdavendigâr vilâyetlerine gönderilmişlerdir. Bu durum başta İzmir, Bursa ve Aydın olmak üzere Batı Anadolu bölgesinde ızdihama sebebiyet vermiştir¹⁶.

B) Konar-göçerlerin Yerleştirilmesi

Tanzimat devri idarecileri aşiretlerin sebep oldukları uygunsuzlukları bertaraf etmeden asayiş, kalkınma ve refahın temin edilemeyeceğine inanmışlardır. Bu yüzden konar-göçer aşiretlerin, öncelikle de Orta Anadolu'daki aşiretlerin iskânına teşebbüs edilmiştir. Aşiretlerin iskân meselesi Meclis-i Valâ'da 1839 yılında görüşülmüştü. Meclis-i Valâ, "Tanzimat Ferman-ı gereğince aşiret ve kabileleri de devlet otoritesi altına almaya çalışmakla birlikte yeni bir düzenlemeye kadar önceki nizâmlarına göre idare edilmelerine karar vermiştir¹⁷.

Bu maksatla 1840 yılında hükümet, aşiretlerin buldukları mahaller, hâne miktarları, nereye yerleştirilebileceği, beylerinin kim olduğu gibi hususlarda ayrıntılı lâyhalar hazırlanmasını taşra teşkilâtları-

¹⁶. Nedim İpek, Rumeliden Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890), Ankara 1994, s.238.

¹⁷. Abdullah Saydam, "Orta Anadolu'daki Aşiretlerin İskânı (1839-1853)" Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, Samsun, 1993, s.245.

na emretti. Böylece aşiretlerden bir nizâm dahilinde faydalanmak imkanı hasıl olacaktı. Yalnız işlem yapılırken aşiretlerin telaşlandırılmamalarına dikkat edilmesi bilhassa tenbih olunmaktaydı¹⁸.

Devrin şartlarının uygunsuzluğu dolayısıyla hemen iskân hareketine girişilmesi hükümetçe doğru bulunmuyordu. Zira hem aşiretlerin muhtemel direnişlerini kıracak askeri gücün hazır olmayışı, hem de iskân mahallerinin ve diğer hususlarla ilgili hazırlıkların tamamlanabilmesi için zamana ihtiyaç vardı. Bununla birlikte 1840 yılında aşiretlerin halka zarar vermesini önlemek maksadıyla ilk olarak yaylak ve kışlaklarının sınırlandırılması yoluna gidildi¹⁹.

Konar-göçer aşiretlerin iskân edilmesinde dikkat edilen en önemli husus bunların tekrar eski hallerine dönmelerinin engellenmesi için gerekli tedbirlerin alınmasıdır. Bu tedbirler aynı zamanda devletin iskân politikasının tesbitinde de faydalı görülmektedir²⁰. Elimizdeki arşiv vesikalarına göre alınan tedbirleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

"Aşiretlerin inzibat ve ahvalleri iskân-ı daimilerinin istikrarıyla hasıl olacaktır." Bunun için aşiretlerin" buldukları mahallerde de daimi oturmak

¹⁸. Abdullah Saydam, "Aşiretlerin iskânı", Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, s.245.

¹⁹. Abdullah Saydam, "Aşiretlerin iskânı", Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, s.245.

²⁰. BOA. İrade-Meclis-i Vâlâ, No:3876: 29 Nisan 1849 tarihli irade

üzere zabt ve rabtları" gerekir²¹.

İskân edilen aşiretlere ziraat yapabilecekleri verimli araziler verilmiş²², tekrar konar-göçer hale dönemleri önlenmek istenmiştir²³. Kendilerine çift öküzü, saban, tohumluk gibi malzemeler yardım olarak verilmiştir²⁴.

Aşiretlere barınabilecekleri kadar ev inşa edilmiştir. Ticarettten anlayanlara da dükkân verilmiştir. Evler yeni inşa edileceğinden düzenli olmalarına dikkât edilmiştir²⁵.

Aşiretler köylere yerleştirilirken toplu olarak değil de "üçer beşer hane" şeklinde dağıtılarak iskân edilmişlerdir²⁶. Böyle hareket edilmesinin sebebi, aşiret içindeki feodal bağları çözmek arzusu kadar bir yerde topluca iskân edildiklerinde daha kolay firar etmekte olduklarının görülmüş olmasıdır²⁷.

Konar-göçer aşiretlerin iskânının istikrarlı olması ve tekrar eski hallerine dönme arzularının

²¹. BOA. İrade-Meclis-i Valâ, No:3876: 29 Nisan 1849 tarihli irade

²². BOA. İrade-Meclis-i Valâ, No:15068: 10 Ocak 1857 tarihli irade

²³. BOA. İrade-Dahiliye No:22073: 19 Ocak 1855 tarihli irade

²⁴. BOA. İrade-Meclis-i Valâ, No:7347: 6 Mart 1850 tarihli irade

²⁵. BOA. İrade-Meclis-i Valâ, No:15068: 1 Ocak 1857 tarihli irade

²⁶. BOA. İrade-Meclis-i Valâ, No:3876: 29 Nisan 1849 tarihli irade

²⁷. BOA. İrade-Meclis-i Valâ, No:18739, 20 Ocak 1850 tarihli irade

kırılması için izlenen diğ er bir yol da bunların iskânını müteakip ellerinde bulunan kayvanlarından ihtiyaçlarından fazla olanların sattırılmasıdır. Satılan hayvanların bedeli sahiplerine ödenmekte veya ileride vergilerinden düşülmek şartı ile hazineye aktarılmaktadır²⁸. Ayrıca aşiretlerin sahip olduğu çadırlar da sattırılmaktadır²⁹.

Aşiretlere, çevrelerinde bulunan yerleşik ahaliye zarar vermeyeceklerine dair kefalet senedi imzalatılmaktadır. Aşiret ahali si bu şekilde birbirlerine kefil olmaktadır. Ayrıca içlerinden ileri gelirleri olan muhtarları ile de bir kefalet seneti yapılarak iskân edilmişlerdir³⁰.

Aşiretler iskân edilirken bunlara iyi davranılmasına ve mümkün oldukça silâh kullanılmamaya dikkat edilmiştir. İyi muamelenin diğ er aşiretlere de örnek olması istenmiştir³¹. Aşiretlerin iskânının istikrarı için ayrıca bunların yaylaklarına gitmeleri engellenmeye çalışılmıştır. Bazı bölgelerde ise bunlardan yolları üzerinde bulunan diğ er ahaliye zarar vermemelerini sağlamak için rehineler alınmak suretiyle kışlaklarına

²⁸. BOA. İrade-Meclis-i Valâ, No:15888: 8 Şubat 1856 tarihli irade.

²⁹. BOA. İrade-Meclis-i Valâ, No:3876: 29 Nisan 1849 tarihli irade.

³⁰. BOA. İrade-Meclis-i Valâ, No:7347, 14614; İrade-Dahiliye, No:35302

³¹. BOA. İrade-Meclis-i Valâ, No:3088: 13 Haziran 1848 tarihli irade.

gitmelerine izin verilmiştir³². Fakat kışlağa gitme faaliyetleri tehlikeli olunca kesinlikle yasaklandığı da görülmektedir³³.

İskânın sürekli olması, aşiretlerin yerleşik hayata ve "medeniyete" alışmalarının sağlanması için iskân sonrası firarlarının önlenmesine çalışılmıştır. Zira yerleşik hayata alışamayan konar-göçer aşiretler her fırsatta firar etmekten çekinememektedir³⁴. Devlet ise kararlı bir şekilde firarı önlemeye çalışmış³⁵ ve firarilerin buldukları zaman eski mahallerine iade edilmesini sağlamıştır³⁶. Firar etmelerinde her ne kadar eski hâllerine dönme arzusu varsa da bazı idarecilerin gayri resmî istek ve baskıları da etkili olmaktadır³⁷. Firar hareketlerinin önlenmesi için aşiretlerin iskân edildikleri esnada nüfusları sayılmakta ve belli aralıklarla yoklama yapılmaktadır³⁸.

Devlet, iskân edilen aşiretlere birer muhtar ve imam tayin etmiş ve bunların yerleşik ahaliden farkları olmadığını göstermeye çalışmıştır³⁹. Ayrıca

³². BOA. İrade-Meclis-i Valâ, No:7474: 20 Mart 1851 tarihli irade.

³³. BOA. İrade-Meclis-i Valâ, No:3088: 13 Haziran 1848 tarihli irade.

³⁴. BOA. İrade-Meclis-i Valâ, No:15251: 11 Mart 1856 tarihli irade.

³⁵. BOA. İrade-Dahiliye, No:3502

³⁶. BOA. İrade-Meclis-i Valâ, No:10406: 7 Haziran 1852 tarihli irade.

³⁷. BOA. İrade-Meclis-i Valâ, No:3088: 19 Nisan 1848 tarihli Konya Meclisi mazbatası.

³⁸. BOA. İrade-Meclis-i Valâ, No:7347: 6 Mart 1850 tarihli irade.

³⁹. BOA. İrade-Meclis-i Valâ, No:18935: 1 Nisan 1859 tarihli irade.

başlarında bulunan ağa veya müdürlerine maaş tahsis ederek bir nevi sorumluluk yüklemek suretiyle kendisine bağlamak ve dolayısı ile aşireti kontrol altında tutmak istemiştir⁴⁰. Bunun yanında aşiret halkını yerleşik hayata alıştırmak amacı ile vergi muafiyeti de tanındığı görülmektedir⁴¹.

1. Konar-göçerlerin Terk Edilmiş Bölgelere Yerleştirilmesi

Konar-göçerler, yaylak ve kışlakları arasında gidip gelirlerken, yolları üzerinde bulunan ahâlinin ekinlerine, mallarına, hatta canlarına zarar vermişlerdir. Bu durum birçok ahâlinin yerlerini terkederek daha emin gördükleri yerlere göç etmelerine sebep olmuş; bu şekilde pek çok mâmur yer harap olmuş ve boşalmıştır. Devlet ise harap ve boş yerlere konar-göçerleri yerleştirerek buralardan faydalanmak ve asayişsizlikleri önlemek istemiştir⁴².

İncelediğimiz dönemde iç Anadolu'da bulunan Uzunyayla'nın eskiden verimli bir bölge olduğu ve burada 300'den fazla köy bulunduğu bilinmektedir. Rişvan aşireti bu bölgede iskân edilmiştir⁴³. Kuzugüdenli ve Harameyn aşiretleri de, Akdağ ve Karahisar-ı Behramşâh tarafına iskân edilmişlerdir. Aynı dönemde (1849) Afşar

⁴⁰. BOA. İrade-Meclis-i Vâlâ, No:20052; 2 Aralık 1860 tarihli irade.

⁴¹. BOA. İrade-Dahiliye, No:37981; 18 Şubat 1865 tarihli irade.

⁴². Yusuf Halaçoğlu, İskân Siyaseti, s.44.

⁴³. Abdullah Saydam, Aşiretlerin İskânı, Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, s.248.

aşireti de Kayseri taraflarında iskân edilmiştir. Sivas'ın Gürün havalisinde yaylayan Çelikanlu aşireti de burada iskân edilmiştir⁴⁴. Afşar aşiretinden 400 hane Konya'da ve 600 hane de Ankara'da boş ve münasip yerlerde iskân edilmiştir⁴⁵.

1274 (1857) yılında Bozok ve Ankara sancakları çevresinde bulunan Delice nehri, Maliye Ovası, Çiçek Dağı ve Haymana Ovası arasında kalan boş ve sahipsiz topraklar iskân edilmek üzere Rişvan aşiretine verilmiştir. Bu arazilerin bir kaç yüz seneden beri boş ve sahipsiz olduğu belirtilmektedir⁴⁶.

Afşar aşiretinden 1300 hane 1280 (1863) yılında Sivas, Harput, Diyarbekir, Mardin ve Siverek taraflarında boş arazilere iskân edilmiştir⁴⁷.

2. Yerlerini Terkeden Ahalinin Eski Yerlerine Yerleştirilmesi

1259 (1843) yılında Esbkeşan havalisinde iskân edilen Rişvan, Ümranlı, Bilikânlı, Türkânlı ve Atmanlı aşiretlerinden 517 hane 1264 (1848)'de firar ederek yaylağa gitmeye başlamıştır. Bunların yol üzerinde bulunan yerleşik ahaliye zarar verdikleri öğrenilmiş ve bir daha yerlerinden ayrılmamaları şartı ile

⁴⁴. Abdullah Saydam, Aşiretlerin iskânı, Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, s.250.

⁴⁵. BOA. İrade-Meclis-i Valâ, No:3812: 7 Nisan 1849 tarihli irade.

⁴⁶. BOA. İrade-Meclis-i Valâ, No:17283: 5 Temmuz 1857 tarihli irade.

⁴⁷. BOA. İrade-Dahiliye, No:35302: 22 Kasım 1863 tarihli irade.

Esbkeşan'a getirilerek iskân edilmişlerdir⁴⁸. Bu aşiretler yeniden iskân edilirken hane ve vergi durumları şöyle tesbit edilmiştir⁴⁹:

Esbkeşan'da iskân edilen Aşiret	her hane nin verg. (Birim)	hane	vergisi (guruş)
Aşiret-i Nasırlu ve Hacılar	100	125	12.500
Aşiret-i Safkanlı	107	110	11.806
Aşiret-i Cürkânlı	75	50	5.367
Aşiret-i Çelikanlu	75	100	7.500
Aşiret-i Safkanlu	75	33	2.476
Aşiret-i Ümrânlu	75	30	2.250
Aşiret-i Adilhanlu	75	25	1.825
Aşiret-i Mülkânlu	75	25	1.825
Aşiret-i Bilikânlı	75	10	750
Aşiret-i Kuzugüdenli	75	9	675
Toplam	00	517	46.974

Daha önce Bozak Sancağı'nda iskân edilen Rişvan aşiretinden bazı kişiler meskun oldukları mahallelerin hayvanlarına yetecek kadar merası ve ziraate uygun arazileri olmadığını beyan ederek Ankara'ya gitmek istemişlerdir. Bu isteklerinde aynı aşiretin bir kısım ahalisinin Ankara'da iskân edilmiş olması etkili olmuştur. Zira Ankara valisi tarafından bunların durumları

⁴⁸. BOA. İrade-Meclis-i Vâlâ, No:3088: 19 Nisan 1848 tarihli Konya Meclisi Mazbatası.

⁴⁹. BOA. İrade-Meclis-i Vâlâ, No:3088: 19 Nisan 1848 tarihli Konya Meclisi Mazbatası.

incelenmiş ve iddialarının doğru olmadığı anlaşılmıştır. Bu durumdan Devletin aşiretlerin yerlerini terketmelerine her ne suretle olursa olsun sıcak bakmadığı anlaşılmaktadır⁵⁰.

1269 (1852) yılında Bozok civarında iskân edilmiş bulunan Afşar aşireti Maraş taraflarına doğru firar etmiştir. Bu senenin yaylak vaktinde koyunlarını Gâvurdağına sürmüşlerdir. Halbuki bunların yaylakları Kozan Dağıdır. Afşarların firarını Bozdoğan aşireti müdür olan kişi Adana Valisine haber vermiş; Adana Valisi de firarileri yakalayıp geriye iade edebilmek için Kayseri'den asker yardımı istemiştir. Bunun üzerine 650 nefer süravi ve 2 adet top temin edilerek firarilerin üzerine göndermiştir⁵¹.

Ankara eyaleti dahilinde bulunan Afşar ve Rişvan aşiretlerinden bazı gruplar firar ederek çevreye dağılmış ve yaz mevsiminde yerleşik ahaliye uygunsuz davranmaya başlamışlardır. Bunlar üzerine 1271 (1854) yılında 200 nefer süvari askeri sevkedilmek suretiyle yakalanmışlar ve eski yerlerine iade ve iskân edilmiş-

⁵⁰. BOA. İrade-Meclis-i Valâ, No:7475: 20 Mart 1851 tarihli irade.

⁵¹. BOA. İrade-Meclis-i Valâ, No:10406: 7 Haziran 1852 tarihli irade.

lerdir. Firar eden aşiretler şunlardır⁵²:

Afşar aşiretinden firar edenler	hane sayısı	firar mahalli
Mefkanlu aşireti	80	Halep, Maraş ve Kilis taraflarında bulunan kışlak mahallerine firar etmişlerdir.
Alışiroğlu aşireti, Şeyh Bilanlı ve Bağdadlıoğlu aşireti	150	
Cürkanlı aşireti	300	
Toplam 530		

Rişvan aşiretinin 1265 yılındaki iskân durumu ise şöyleydi:

⁵². BOA. İrade-Meclis-i Vâla, No:14614: 6 Şubat 1854 tarihli irade.

Rişvan aşiretinin 1265'deki iskan durumu	hane	Yeniden iskân edildikleri yer
Ümranlı aşireti	130	Ankaraya tabi Haymana kazasının Atlılar ve Doluviran karyelerinde meskun
Nasırlı aşireti	200	Yümsüz ve İnce Ova ve Karakürk karyelerinde meskun
Seyfkanlı aşireti	150	Buldandede virânı ve Kerici Virânı ve Celeb Virânı ve Yaylaklımezar karyelerinde
Hilkânlı aşireti	250	Yalınayak ve Büyük Virân ve Arşınlı karyelerinde meskun
Cürkânlı aşireti	50	Hızır Hoca Viranı karyesinde meskun
Bilikânlı aşireti	200	Büyüktaşlı Akin-i Sağır ve Kebir karyelerinde meskun
Bereketlü aşireti	90	Çiçek Dağında bulunan kuralları Mamalu arazisinde Küçük Köngüş viranı Bubalık Viranı ve Seleb viranı karyelerinde meskun
Mülükânlı aşireti	150	Kurudere viranı ve Çamdere ve Karaca viran karyelerinde
Okcıyanlı aşireti	350	Selmanlı kazası arazisinde olan dirân ve Arslan viranı ve Koltuklu viran karyelerinde.
Mefkanlı aşireti	170	Çevirme viranı, Cenkli viranı, Çandır viranı karyelerinde meskun
Mihyanlı aşireti	200	Sorgun ve Karahisar kazalarında Ulucak viranı ve Rablaka viranı ve Kuşcudede viranı ve Emerek ve Timur Şeyh ve Tezekci karyelerinde
Şeyh Bilânlı aşireti	50	Cündü Özü ve Hamam karyelerinde
Yekün hane	1990	

Tabloların incelenmesinden de anlaşılacağı gibi aşiret 1265 yılında 1990 hane olarak iskân edilmiş; 1271 yılında ise 530 hane firar ederek Maraş, Halep ve Kilis taraflarına gitmiştir. Firariler yaz mevsiminde Uzunyayla'ya çıkmakta, kış mevsiminde ise bu şehirlerin çevresine gelmektedirler. 17 Cemaziyevvel 1271 (6 Şubat 1854) tarihinde çıkan bir irade ile bu aşiretlerin geriye iadesi ve eski iskân yerlerinde tekrar yerleştirilmeleri emredilmiştir⁵³.

1276 (1860) yılında Harput eyaletine tabi Erguvan kazası dahilinde bulunan Diricanlı Sinanlı ve Mikaili aşiretleri eski Kaza Müdürünün tahrik etmesi ile eşkiyalık yapmaya başlamışlardır. Aşiretlerin asıl iskân mahalleri Malatya olduğundan tekrar geri gönderilmeleri istenmektedir⁵⁴.

3. Kışlak ve Yaylaklara Yerleşim

Konar-göçerlerin şakavetlerini önlemek amacı ile onların birer mahalle yerleştirildiği görülmüştü. Ancak, devlet onları yerleştirirken, ziraatle uğraşmaları, buldukları bölgeyi eşkiyâ mazarratından korumaları şartını da çoğu zaman kabul ettirmiştir. Bununla beraber, onların bir iskân unsuru olarak bölgeyi şen ve âbâdan etmeleri hususu da göz önünde tutulmuştu. Bu sebeple, onların bazan, yaylak veya kışlaklarına iskân

⁵³. BOA. İrade-Meclis-i Valâ, No:14614: 6 Şubat 1854 tarihli irade.

⁵⁴. BOA. İrade-Meclis-i Valâ, No:18739: 20 Ocak 1850 tarihli irade.

oldukları da görülür⁵⁵.

1264 (1848) Yılında Kars sancağı dahilinde bulunan Zilânlı aşiretinden 700-800 hane kışlakları olan bu bölgede iskân edilmiştir. Yine aynı bölgede bulunan Kaskanlı aşireti de bu şekilde iskân edilmiştir. Aşiretlerin ziraat yapmalarını kolaylaştırmak amacı ile kışlaklarına yakın yerlerden verimli araziler tahsis edilmiştir. Zilânlı aşireti İran ile Osmanlı Devleti arasında "münazaun-fih" olarak tanımlandığından ve aşiretin bir kısım ahalisinin İran tarafında bulunmasından dolayı bir an önce iskân edilmesine çalışılmıştır⁵⁶.

1267 (1851) yılında Ankara çevresinde bulunan Bozdoğan aşireti yaylağa gitmemek şartıyla kışlak mahallerinde iskân edilmiştir. Fakat aşiret yaz mevsimi gelince yine yaylağa gitmiştir. Bunların iskân edildiği yer aslında Afşar aşiretinin kışlağıdır. Ayrıca buranın etrafı Kozan Dağı ile çevrilidir. İskân mahallinin Maraş eyaleti dahilinde bulunması ve Ankaraya uzak olmasından dolayı Ankara'dan kontrol edilmeleri mümkün değildir. Bu sebeple aşiretin Adana Valisi tarafından ve yaylağa gitmeme şartı ile iskânına bakılması istenmiştir. Aşiretin birikmiş bulunan 40.000 guruş ve senelik 200.000 guruş olan vergileri de Adana Valisi tara-

⁵⁵. Yusuf Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s.109.

⁵⁶. BOA. İrade-Meclis-i Vâlâ, No:3044: 12 Mayıs 1848 tarihli irade.

fından alınacaktır⁵⁷.

1273 (1857) yılında Karesi Sancağında bulunan Çiti aşireti de kışlak mahallinde, yaylağa gitmeme şartı ile iskân edilmiştir⁵⁸.

4. Konar-göçerlerin Yerleştirildiği Bölgeler

incelediğimiz dönemde konar-göçer aşiretlerin iç Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu ve kısmen de Batı Anadolu'da iskân edildikleri görülmektedir.

Zilânlı aşireti 1864 (1848) yılında Kars Sancağı dahilinde bulunan münasip bölgelere yerleştirilmiştir. Aynı şekilde Kaskanlı aşireti de bu bölgede iskân edilmiştir⁵⁹. Bir yıl sonra da Haydaranlı aşireti Van havalisinde "ikişer üçer hane" olarak yerleştirilmiştir⁶⁰.

1259 (1843) yılında Esbkeşan havalisinde bulunan Rişvan, Ümranlı, Bilikânlı, Türkânlı ve Atmanlı aşiretlerinden toplam 1600 hane iskân edilmiştir. Aşiretlerinden 517 hane eyalette bulunan Valinin istek ve baskılarından dolayı firar etmiş ve 1264 (1848) yılında yakalanarak yeniden aynı bölgede iskân edilmişlerdir⁶¹.

1262 (1849) yılında Çiçek ve Akbar Dağlarında

⁵⁷. BOA. İrade-Meclis-i Vâlâ, No:7474: 20 Mart 1851 tarihli irade.

⁵⁸. BOA. İrade-Meclis-i Vâlâ, No:15068: 1 Ocak 1857 tarihli irade.

⁵⁹. BOA. İrade-Meclis-i Vâlâ, No:3044: 22 Mayıs 1848 tarihli irade.

⁶⁰. BOA. İrade-Meclis-i Vâlâ, No:3551: 14 Ocak 1849 tarihli irade.

⁶¹. BOA. İrade-Meclis-i Vâlâ, No:3088: 18 Haziran 1848 tarihli irade.

oturan Rişvan, Hicbanlı ve Mihyanlı aşiretleri Ankara çevresinde münasib kazalarda iskân edilmiştir⁶². Rişvan aşiretinden 400 hane Konya ve 600 hane de Ankara-Konya arasında münasip yerlerde iskân edilmiştir⁶³.

Badıllu aşireti Bozok Sancağına tabi Sorgun kazasında iskân edilmiştir⁶⁴.

1267 (1851) yılında Bozdoğan aşireti, Ankara Valisi Vecihi Paşa tarafından Ankara çevresinde iskân edilmiş, sonradan bunların Ankara'dan idareleri zor olduğundan Adana yakınına nakledilmişlerdir⁶⁵.

Ankara Valisi Vecihi Paşa tarafından 1265-1266 (1848-1850) yılları arasında Afşar, Rişvan ve diğer küçük aşiretlerden 6336 hanenin yerleştirildikleri sancak ve kazalar ile aşağıdaki mesleklerinin dağılımı tablolarında gösterilmiştir⁶⁶.

⁶². BOA. İrade-Meclis-i Vâlâ, No:3876: 29 Haziran 1849 tarihli irade.

⁶³. BOA. İrade-Meclis-i Vâlâ, No:3812: 7 Nisan 1849 tarihli irade.

⁶⁴. BOA. İrade-Meclis-i Vâlâ, No:3690: 5 Mart 1849 tarihli irade.

⁶⁵. BOA. İrade-Meclis-i Vâlâ, No:7474: 20 Mart 1851 tarihli irade.

⁶⁶. BOA. İrade-Meclis-i Vâlâ, No:7347: 14 Ağustos 1851 tarihli Meclis-i Vâlâ Mazbatası.

BOZOK SANCAĞI							
Kaza	Yek. nüf.	hane	amel mande	hizmet kar vs	tüc.	ort. ç1	Çift
Yozgat	22	22	2	13	2	-	13
Kızılkoca	1108	597	33	694	-	48	333
Selmanlu	292	159	34	144	4	9	91
Selmanlu Kaza- sında Mamalu aşireti	454	238	6	262	3	7	176
Kızılkoca Kaza sında Mamalu aşireti	278	145	1	154	9	17	88
Süleymanlı	165	93	11	71	17	7	63
Boğazlıyan	217	104	9	120	11	10	69
Sorgun	956	509	26	437	1	22	383
Hüseyinâbâd	346	202	7	209	2	11	134
Akdağ	879	498	48	448	-	23	358
Karahisar-1 Behremsah	291	175	12	172	2	10	128
TOPLAM	5014	2742	198	2724	51	164	1836

ANKARA SANCAĞI							
Denkkeskini	282	282	7	101	56	60	58
Haymaneteyn	457	457	-	135	116	2	204
Günyüzü	69	69	-	39	6	1	123
Budaközü	432	432	7	189	11	59	166
Kalecik keskini	212	212	-	100	22	1	89
Konur	90	90	4	20	10	42	14
Tabanlı	427	229	14	34	1	-	180
Nahiye-i Bâlâ	149	149	4	66	25	2	52
Nahiye-i Zir	109	109	4	49	-	18	38
Murtazâbâd	32	32	-	14	-	3	15
Ayaş	29	29	1	13	-	-	15
TOPLAM	2289	2090	41	760	247	188	854

AMASYA SANCAĞI							
Kilidgelen	76	61	2	34	-	-	27
Çorum	249	249	4	41	-	5	199
Zinnun	52	52	-	9	-	-	43
Gelengiras	44	44	2	10	-	-	32
Gümüş	12	12	1	10	-	-	1
Osmancık	15	15	-	5	-	-	10
Saz	34	34	-	10	-	-	24
İskilip ve Karahisar-ı Tecürlü	43	43	1	15	-	-	27
TOPLAM	525	510	10	134	-	5	323

ÇANKIRI SANCAĞI							
İç	124	74	9	97	6	-	12
Bacura	11	8	1	1	-	-	-
Şabanözü	33	22	-	32	-	-	1
Koru	29	20	1	26	-	-	2
Kalecik	29	24	-	21	-	1	7
Nallu	49	32	-	26	-	5	17
Tohuş	13	10	1	12	-	0	-
TOPLAM	288	190	12	224	6	6	39

SİVAS SANCAĞI							
Kazâbâd	169	169	2	66	6	1	114
Turhal	48	48	1	19	-	18	12
Zile	119	119	5	65	2	3	46
TOPLAM	336	336	8	150	8	22	172

Yeni il Aşireti	375	375	13	130	13	58	161

KAYSERİ SANCAĞI	177	93	7	76	43	-	54

Toplam Nüfus:	9004	amel	hizmet-	tüccar	ortakçı	çift	
		mande	kar	vs.			
	289	4198	368	443	3479		

1273 (1857) yılında, daha önceden Osmanlı Devleti'ne bağlı iken İran tarafında bulunan Şefketi aşiretinden 130 hane Hakkari'ye dönmüş ve burada bulunan boş arazilerde iskân edilmiştir. Aşiret Ağası Ali Ağa,

aşiretin İran'da kalan 800-900 kadar hanesini de ilkbaharda tekrar bu tarafa getirmek, bir daha İran'a geçmemek ve "fıkraya bir gün bile" zulmetmemek şartlarını içeren bir kefalet seneti imzalamıştır⁶⁷.

Şekfeti aşiretinin iskân edildiği günlerde Batı Anadolu'da İzmir ve Saruhan çevresinde bulunan Arablı ve Çiti aşiretlerinin iskânı ile ilgilenilmiştir. Arablı aşireti, İzmir Sancağına bağlı Cumaabadda Kömürdince denilen yerde iskân edilmiştir. Burası aynı zamanda aşiretin kışlak bölgesidir. Çiti aşireti ise Saruhan Sancağında boş arazilerde iskân edilmiştir⁶⁸.

1273 (1856) yılında Diricanlı aşiretinden Harput Sancağında bulunan 191 hanenin iskân edildiği kaza ve köyler aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir⁶⁹:

-
- ⁶⁷. BOA. İrade-Meclis-i Valâ, No:16467: 15 Ocak 1857 tarihli irade.
⁶⁸. BOA. İrade-Meclis-i Valâ, No:15068: 1 Ocak 1857 tarihli irade.
⁶⁹. BOA. İrade-Meclis-i Valâ, No:15888: Harput Valisinin 4 rebiülahir 1273 tarihli yazısı

Diricanlı aşiretinden Zinanlı oymağının Malatya'da iskân edildiği yerler ve hane sayıları	
Karatepe	3 hane
Almalu	4 hane
Balguri	3 hane
Fırıncı	3 hane
Güvenes	4 hane
Çolaklı	3 hane
Siverek	4 hane
Deşercibük	4 hane
Çiftlik	3 hane
Esendere-i Ulya	4 hane
Esendere-i Süfla	4 hane
Harmoru	4 hane
Atafi	4 hane
TOPLAM:	47 hane

Diricanlı aşiretinden Göğük Oymağının Erguvan kazasında iskân edildiği yerler ve hane sayıları	
Caki nam mahal	5 hane (Maksud Bey kefaletiyle)
Halcan karyesi	4 hane (Torunoğlu kefaletiyle)
İsaköyü karyesi	3 hane (Cafer Bey kefaletiyle)
Harin karyesi	4 hane (Karye ihtiyarları kefaletiyle)
Boyacı karyesi	5 hane (Hüseyin Bey kefaletiyle)
Asar karyesi	4 hane (Hüseyin Kâhya kefaletiyle)
Karaca karyesi	4 hane (Karye muhtarı ve imamı kef.)
Aydinoğlu karyesi	3 hane (Karye muhtarı Mahmud kef.)
TOPLAM:	32 hane

Diricanlı aşiretinden Berik Oymağının Erguvan kazasında iskân edildiği yerler ve hane sayıları	
Halcan karyesi	6 hane (Hüseyinağa kefaletiyle)
Tutkunuk karyesi	7 hane (Muhtar kefaletiyle)
Sıçanoğlu karyesi	4 hane (Muhtar kefaletiyle)
Başkonak karyesi	3 hane (Hekimhan Müdürü kefaletiyle)
Çavuş karyesi	2 hane (Kelbaşoğlu Muhammed kefaletiyle)
Mahan karyesi	5 hane (Norkanoğlu Mustafa kefaletiyle)
Dedekalkin karyesi	1 hane (Mollaoğlu Mustafa kefaletiyle)
Karahöyük karyesi	2 hane (Muhtar Hasan kefaletiyle)
Kışla karyesi	2 hane (İbrahim Kâhya kefaletiyle)
Atgir karyesi	3 hane (Muhtar-ı Âli kefaletiyle)
Selmanlı	2 hane (Muhtar-ı 'ali kefaletiyle)
Civârgine mezraası	2 hane (Osman Ağa kefaletiyle)
Atugen karyesi	7 hane (firar edip yakalananlar)
Bahirli karyesi	3 hane (firar edip yakalananlar)
TOPLAM:	49 hane

Diricanlı aşiretinden Serüllü Oymağının Erguvan kazasında iskân edildiği yerler ve hane sayıları	
Başkonak karyesi	5 hane (Hekimhan Müdürü kefaletiyle)
Asar karyesi	5 hane (Hekimhan Müdürü kefaletiyle)
Mahan karyesi	5 hane (Türkmenoğlu Mustafa kefaletiyle)
TOPLAM:	15 hane

Diricanlı aşiretinden Kemseraş Oymağının Erguvan kazasında iskân edildiği yerler ve hane sayıları		
Tutkunuk karyesi	2 hane	(Muhtarları kefaletiyle)
Kışla karyesi	2 hane	(İbrahimağa kefaletiyle)
Asmaca karyesi	3 hane	(Koyunoğlu kefaletiyle)
Halcan karyesi	3 hane	(Torunoğlu İsmail Ağa kefaletiyle)
Malyar karyesi	3 hane	(Torunoğlu Ali Ağa kefaletiyle)
Molla İbrahimoğlu hanesi	7 hane	(firar edip yakalananlar)
Yağcı karyesi	3 hane	(Muhtar kefaletiyle)
Haydaroğlu karyesi	4 hane	(firar edip yakalananlar)
Hısn-ı batrik karyesi	3 hane	(Yakuboğlu İbrahim Ağa kefaletiyle)
Molla Ömeroğlu karyesi	6 hane	(Hüseyin Bey kefaletiyle)
Meyremoğlu karyesi	6 hane	(Mohacanoğlu kefaletiyle)
Bayındır kalesi	6 hane	(firar edip yakalananlar)
TOPLAM:	48 hane	

Afşar aşiretinden bazı haneler "taht-ı itaat-ten çıkararak" Sivas taraflarında fıkaranın mal ve eşyasını gasbetmeye başladığından 1280 (1863) yılında üzerlerine gönderilen Mirliva Abdurrahman Efendi tarafından ıslah ve iskân edilmişlerdir. Afşarlardan 260 hanesi Harput, Diyarbekir, Mardin ve Siverek taraflarında ve 1300 hanesi de Sivas'ta iskân edilmiştir⁷⁰.

⁷⁰. BOA. İrade-i Dahiliye, No:35302: 22 Kasım 1863 tarihli irade

1281 (1864) yılında Fırka-ı Islahiye tarafından Maraş, Adana, Kozan ve Payas sancaklarında bulunan aşiretler iskân edilmişlerdi. Fakat bunlar "kara çadırlarla yaylak ve kışlak arasında dolaşmakta olduklarından 1283 (1866)'da yeniden şu şekilde iskân edilmişlerdir⁷¹.

Payas kazasında iskân edilen aşiretler ve inşa edilen haneler	
Has Mirzalı aşireti	52 hane
Caniyelü aşireti	34 hane
Mısırlı aşireti	13 hane
Yenigün ve Yoroğlu karyesinde	109 hane
Kabasakal aşireti	101 hane
Serkantlu aşireti	515 hane
İrem aşireti	46 hane
Kurun aşireti	94 hane
Alayakar ve diğer karyeler	50 hane
Tecirlü aşireti	240 hane
Cirid aşireti	211 hane
Bozdoğan aşireti	256 hane
TOPLAM:	1271 hane

⁷¹. BOA. İrade-i Meclis-i Valâ, No: 25130: 9 Eylül 1866 tarihli irade.

Maraş "Livası" köylerinde iskân edilen aşiretler ve inşa edilen haneler	
Sinanlı aşireti	606 hane
Atmalu aşireti	137 hane
Yukarı Kılıçlı aşireti ve Akçakoyunlu aşireti	202 hane
Aşağı Kılıçlı aşireti	156 hane
Hacılı aşireti	53 hane
Kıllıoğlu aşireti	33 hane
İloğlu aşireti	47 hane
Çakallı aşireti	111 hane
TOPLAM:	1345 hane

İslahiye ve köylerinde iskân edilen aşiretler ve inşa edilen haneler		
Nefs-i İslahiyede inşa olunan	213 hane	46 dükkân
Çelikanlı aşireti	117 hane	
Delikanlı aşireti	58 hane	
TOPLAM:	388 hane	

1284 (1867) yılında Van Sancağı dahilinde bulunan Haydaranlı aşiretinden "serseri dolaşmakta" olan haneler Satmanış nahiyesinde iskân edilmişlerdir⁷².

1288 (1871) yılında Sammar aşiretinin Bağdat ve Musul çevrelerinde bulunan kabileleri bu bölgelere yerleştirilmişlerdir. Bu aşiretin iskânı için Şammar

⁷². BOA. İrade-Dahiliye, No:39502: 8 Ekim 1867 tarihli irade.

kazası oluşturulmuş ve Mutasarrıflığına da Ferhat Paşa atanmıştır. Aşiretin burada yerleştirilmesinin sebebi bölgede eşkiyalık yapmaları ve Diyarbekir ve Halep taraflarına yakın olan yerlerde imar için en büyük engel olmasıdır. Aşiret sürekli bu bölgelere saldırdığından parçalanarak iskân edilmiştir⁷³.

Diyarbekir vilâyetine tabi Hısn-ı Mansur kazasında bulunan Atmalu, Çakallu, Mihmanlu, Bukelki, İzullu, Çokanlı, Dalyonlu ve Rişvan aşiretleri 1285 (1868) de buldukları yerlerde yerleştirilmişlerdir⁷⁴.

⁷³. BOA. İrade-Dahiliye, No:43847: 22 Nisan 1871 tarihli irade.

⁷⁴. BOA. İrade-Dahiliye, No:40416: 15 Eylül 1861 tarihli irade.

SONUÇ

Osmanlı imparatorluğu'nun kuruluşundan itibaren gerçekleştirdiği iskân faaliyetlerinde konar-göçer aşiretlerin yetiştirilmesi önemli bir yer tutar. Bu aşiretlerin hayat tarzları belli bir mekânda meskun olmalarına uygun değildir. Yerleşik ahaliye yönelik eşkiyalık faaliyetlerinin en belirgin sebebi budur. Devletin bu aşiretlere karşı izlediği iskân siyâseti sahip olduğu siyâsî ve askerî güç ile orantılı bir şekilde yürütülmüştür. Kuruluş ve yükselme devirlerindeki iskân faaliyetlerinin amacı; Rumeli'de yeni fethedilen yerlere Türk-İslâm nüfusunun yerleştirilerek aynı zamanda stratejik mevkilerin güvenliğini artırmaktır. XVI. yüzyıl sonlarından itibaren devletin dinamizmini kaybetmesiyle daha önce dışa dönük olarak sürdürülen bu faaliyetler yön değiştirerek içe dönük olmaya başlamıştır. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda uzun savaşlar dolayısıyla boşalan tarım alanlarına konar-göçer aşiretler yerleştirilerek buraların yeniden şenlendirilmesine çalışılmıştır.

XIX. yüzyıl iskân faaliyetlerine konar-göçer aşiretlerin yanısıra muhacirlerin iskânı meselesi de eklenmiştir. Bu faaliyetler önceki dönemlere göre daha düzenli bir hâl almıştır. Aşiretlerin yaylak ve kışlakları arasındaki hareketleri kontrol edilmeye çalışılmıştır. Buldukları kaza ve sancak topraklarından dışarı yaylak ve kışlağa gitmeleri önlenmiştir. Tanzimat

devrinin başından itibaren başlatılan iskân faaliyetleri ile aşiretlerin büyük çoğunluğu iskân edilerek Güneydoğu Akdeniz, Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu ve İç Anadolu bölgelerinde asayiş sağlanmıştır. Aşiretlerin yerleştirilmesiyle ordu için taze bir kuvvet kaynağı elde edilmiştir. Vergilerin daha düzenli ve devamlı toplanması sağlanarak hazineye önemli miktarda gelir kaynağı kazandırılmıştır. Aşiretler kefalet senedi ile iskân edilmişlerdir. Firar etmeleri önlenmeye çalışılmıştır. İskân mahallerinde topluca değil de dağıtılarak üçer beşer hane olarak yerleştirilmişlerdir. Aşiret ağalarına maaş tahsis edilerek Devlete bağlı kalmalarına çalışılmıştır. İskâna karşı gelen aşiretlere karşı sert tedbirler alınmıştır. Yerleşen aşiretlere ise arazi verilerek ziraat yapmaları sağlanmıştır. Aşiretlerin iskân faaliyetleri boyunca alınan tedbirler sert görünse de esasında insani duygular ön plânda tutularak hareket edilmiştir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki göçler esnasında Anadolu'ya gelen muhacirlerin işleriyle ilgilenmek üzere 1860 yılında "İskân-ı Muhâcirin Komisyonu" kurulmuştur. Muhacirler Anadolu'da boş bulunan arazilerde iskân edilmiştir. Muhacirlerin bir kısmı konar-göçer aşiretlerle aynı yerde iskân edilmiştir. Böylece aşiretlerin bunları örnek alarak yerleşik hayata alışmalarına çalışılmıştır. Konar göçlerin iskânı meselesi XX. yüzyılın başlarında da devam etmiştir. 1914 yılında

"Aşair ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umumiyesi" kurulmuştur.

XIX. yüzyıl iskân faaliyetlerinin boş ve harap yerlerin imarı, konar-göçerlerin yerleşik hayata kazandırılması, Anadolu'da asayişin sağlanması, vergi ve asker ihtiyacının giderilmesi gibi konularda başarıya ulaştığı görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

A. ARŞİV VESİKALARI*

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

1. İrade-Dahiliye
2. İrade-Hariciye
3. İrade-Meclis-i Valâ

B. KAYNAK VE ARAŞTIRMA ESERLER

- Ahmet Cevdet Paşa, Ma'ruzat, Yayına Hazırlayan Yusuf Halaçoğlu, İstanbul 1980.
- Ahmet Cevdet Paşa, Tezakir, 21-39, Yayınlayan Cavid Baysun, Ankara 1991.
- Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, C.6, Sadeleştiren Dündar Günday, İstanbul 1993.
- Akdağ, Mustafa, Türkiye'nin İktisâdî ve İçtimai Tarihi (1453-1559), c.2, İstanbul 1995.
- Aktepe, M. Münir, "XIV. ve XVI. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dair", TM, X, (İstanbul 1953), s.304-307
- Aktepe, M. Münir, "Osmanlıların Rumeli'de İlk Fethet-
tikleri Cimbi Kalesi" TD, Sayı:2 (İstanbul, 1950), s.283-308.
- Altınay, Ahmet Refik, Anadolu'da Türk Aşiretleri, İstanbul 1988.
- Barkan, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", VD, II, (Ankara 1942), s.279-386.
- Barkan, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", İFM, XIII/1-4, İstanbul 1952, s.56-78.
- Çadırcı, Musa, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Ankara 1991.
- Çağatay, Neşet, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reâyadan Alınan Vergi ve Resimler", DTCFD, V/5, (Ankara 1947), s.483-511.

* Vesika numaraları ve tarihleri dipnotlarında gösterilmiştir.

- Çetintürk, Selahattin, Osmanlı İmparatorluğu'nda Yürük Sınıfı ve Hukuki Statüleri, DTCFD, II / II, (Ankara 1943), s.107-115.
- Dumont, Paul, "1865 Tarihinde Güney-Doğu Anadolu'nun Islahı", Çeviren: Bahattin Yediyıldız, TED, Sayı:7-8 (İstanbul 1977), s.369-394.
- Emecen, M. Feridun, "XV. Asırda Balkanların Kuzeydoğu Kesiminde İskân Tipleri ve Özellikleri Hakkında Bazı Notlar" V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler, (İstanbul 1989) s.543-551.
- Eren, A. Cevat, Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri, İstanbul 1966.
- Erkan, Süleyman, Kırım, Kafkasya ve Doğu Anadolu Göçleri (1878-1908), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi Samsun 1993.
- Gökbilgin, M. Tayyib, Rumeli'de Yürükler, Tartarlar ve Evlâd-ı Fatihan İstanbul 1957.
- Gündoğdu, Abdullah, "Çorum'da Bir Türk Aşireti Dedesli" Ankara Üniversitesi, OTAM, Sayı: 3 (Ankara 1992), s.211-222.
- Halaçoğlu, Yusuf, XVIII.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Ankara 1991.
- Halaçoğlu, Yusuf, "Fırka-i İslahiye ve Yapmış Olduğu İskân", TD Sayı:27, (İstanbul 1973), s.1-19.
- Halaçoğlu, Yusuf, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı, Ankara 1991.
- Halaçoğlu, Yusuf, "Osmanlı Döneminde Kıbrıs'ta İskân Siyaseti", Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu, Gazi Magosa 1991, s.57-63.
- İnancık, Halil, "Osmanlılarda Raiyyet Rûsumu", Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi, (İstanbul 1993), s.31-67.
- İpek, Nedim, Rumeli'den Anadoluya Türk Göçleri (1877-1890) Ankara 1994.
- Kafesoğlu, İbrahim, Türk Milli Kültürü, Ankara 1977
- Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, c.5-6, Ankara 1988.

- Köprülü, Fuad, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, Ankara 1991.
- Orhonlu, Cengiz, Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretleri İskân Teşebbüsü, İstanbul 1963.
- Orhonlu, Cengiz, Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbedend Teşkilatı İstanbul 1967.
- Özdemir, Rifat, "Ankara Esnaf Teşkilatı (1785-1840)" Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı:1, Samsun 1986, s.156-182.
- Saydam, Abdullah, Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Samsun 1993.
- Saydam, Abdullah, "Orta Anadolu'daki Aşiretlerin İskânı (1853-1856)" Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, (Samsun 1993) s.227-256.
- Saydam, Abdullah, "Tanzimat Döneminde Halep ve Musul Dolaylarında Aşiretlerin Yol Açtıkları Asayiş Problemleri" Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 8, (Samsun 1988), s.243-257.
- Saydam, Abdullah, "Tanzimat Devrinde Dubruca'da İskân Faaliyetleri", Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 7, (Samsun 1992), s.199-211.
- Sumer, Faruk, "XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak'da Aşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış", İFM, XI/İstanbul 1952, s.509-523.
- Sumer, Faruk, "Bozuluş Hakkında", DTCFD, VII, (Ankara 1949) s.29-60.
- Şentürk, M.Hüdayi, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Devrinde Rumeli'de Uyguladığı İskân Siyaseti ve Neticeleri", Belleten, LVII/218 (Ankara 1993), s.89-113.
- Tanoğlu, Ali, "İskân Coğrafyası, Esas Fikirler, Problemler ve Metod", TM, XI, (İstanbul 1954), s.3-15.
- Türkay, Cevdet, Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cema'atler; İstanbul 1979.
- Tızlak, Fahrettin, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Yukarı Fırat Havzasında Eşkiyalık Hareketleri", Belleten, LVII/220 (Ankara 1993), s.751-780.

Unat, Faik Reşit, Hicri Tarihleri Milâdi Tarihe Çevirme Kılavuzu, Ankara 1994.

Yalgın, Ali Rıza, Cenubda Türkmen Oymakları, Ankara 1993.

Yılmazçelik, İbrahim, "XIX. Yüzyılda Diyarbakır Eyale-tinde Yönetim-Halk Münasebetleri", Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, (Samsun 1993), s.371-389.

Yınanç, Mükrimin Halil, "Aşiret", İA, İstanbul 1993, C.1, s.710.

